



PARTIUMI FÜZETEK 9.



PÜSPÖKFÜRDŐ

Dukrét Géza – Péter I. Zoltán

PÜSPÖKFÜRDŐ

(Május 1. fürdő)

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség
1999

Szaklektor:
Szűcs Lóránd

Fényképek:
Nagy Tibor

Szövegkorrektúra:
Mihálka Magdolna

Számítógépes szerkesztés:
Fórizs Edit

A sorozatot szerkeszti:
Dukrét Géza

PÜSPÖKFÜRDŐ TERMÉSZETI VISZONYAI

Földrajzi fekvése

Nagyváradtól 9 km-re, délkeleti irányban helyezkedik el a Somlyó-hegy lábánál. Szentmártont elhagyva, közvetlenül az utolsó házak után, bal felé tér le a Püspökfürdő irányába vezető útvonal. Előbb átvágja a Nagyvárad–Belényes vasútvonalat, majd bal oldalt elhagyja a hajdani Hévjő 13. századi templomát,¹⁾ az ide leérő rontói temetőt, s hamarosan eléri, szintén bal oldalt a fürdő első létesítményét, a Vénusz strandot, amelyet egy kemping, majd egy kiszolgáló központ üvegépülete követ. Vele szemben, jobb oldalt lenyúlnak Hájó épületei, közel az útig, ahol a hajdani vasútállomás állt. Ezután beérkezünk a fürdő központjába, egy tágas parkba.

A fürdő határai: északnyugaton Szentmárton (Sânmartin), északnyugat-északon, a Pecén túl, Rontó (Rontău), délen Hájó (Haieu), délkelet felé a Somlyó-hegy, mely turisztikai és rekreációs szempontból szervesen kapcsolódik Püspökfürdőhöz. A környezetből kimagasló hegy 347 m magas, a Királyerdő-hegység legnyugatibb nyúlványa, melynek tetején, már messziről látható, fémszerkezetű kilátó épült, a rámerészkedő turisták öröme, ahonnan csodálatos kilátás nyílik a környező világra. Látható mindkét fürdő, egy sor falu, tiszta időben Nagyvárad is, de láthatók a Béli-havasok, a Vlegyásza és a Bihari-havasok vonulatai. A Somlyó-hegy déli oldalán fekszik Betfia. A fürdő déli, dombra felszaladó villái egybeolvadnak Hájóval, a falu legújabb házai pedig benyúlnak a fürdő területére, a kultúrotthonnal, az iskolaépülettel. Betfia is a Püspökfürdő és Hájó vonzáskörébe tartozik. Közigazgatási szempontból e települések Szentmártonhoz tartoznak.

A fürdő természeti viszonyait a szervesen hozzátartozó Somlyó-heggyel közösen tárgyaljuk.

Püspökfürdő éghajlata Nagyváradéval azonos. Az évi középhőmérséklet 12,3°C, a januári -2,1°C, a júliusi 21,3°C. Különleges mikroklímája a hévizeknek és a környező tölgyeseknek köszönhető,

melynek jó hatása van az emberi szervezetre is. A csapadék évi közepes mennyisége kissé emelkedett – meghaladja a 600 millimétert –, jobbra a nyugati szelek szabályozzák. Legcsapadékosabb hónap a június. Ezen a vidéken a hó is később olvad el az alföldhöz viszonyítva.

Vizei

Legfontosabbak a fürdő keleti részén, a mélyből feltörő, nagyhozamú és gyógyhatású hévízforrások. A tavi üledékek alapján feltételezhető, hogy a feltörő hévizek egy nagy kiterjedésű – kb. 100 ha – tavat hoztak létre, amelyet a hévízből kicsapódó travertin, mint természetes gát segített elő. Ez az ó-alluviális csöves mésztufa-gát a hévíji kápolnánál épült fel, melyet a tavat lecsapoló Pece patak tört át. Hasonló mésztufa homok van a források mellett, az üvegház előtti kis területen. A környéken mindenütt megtalálható alluviális fekete televényes agyag sok melanopsist és meritát tartalmaz, bizonyítva, hogy hajdan tófenék volt.

A tóból kiinduló patak megkerüli a fürdőt, északnyugati oldalon elfolyik Rontó déli oldala mellett, s ennek nyugati végénél észak-északnyugatra kanyarodik, Szentmárton és Várad-szőlöst nyugatra hagyva erősen északnyugati irányban eléri Nagyvárad délkeleti részét, s kisebb eltérésekkel nyugati irányt vesz fel a város déli oldalán és egy fedett csatornába torkollik. K. Nagy Sándor írta róla 1890-ben, hogy „egész folyásában annyira megtartja melegségét, hogy nemcsak eredeténél, hanem még Nagyváradon sem fagy be soha, éppen ezért kigőzölgése az egészségre nem előnyös, amiért sokszor szóba is hozott már, hogy a városon kívül vezetessék el.” A középkorban e vizet a várköri árokba vezették, amely télen sem fagyott be.

A Jávor patak keresztül folyik Félixfürdőn, Szentmártonnál ömlik a Pecébe. A Betfia patak Betfia keleti határában, a Cornetu aljában ered, és Hájó alatt a fürdőnél végződik, a Pece főforrásai által képzett tóban.

Geológiai felépítése

Az alluviumi rétegeket már említettük. A Somlyó-hegyet nagyobb diluviális agyagterületek veszik körül. Diluviális kavics található Rontó délkeleti szélső házsoránál kezdődő legelőn és a Somlyó-hegytől keletre a la Lacu erdőrészben.

A neogén a betfiai völgy mindkét oldalán a mélyebb vízmosásokban vannak feltárva a pontusi homokkövek, s a helyenként homokos agyagok.

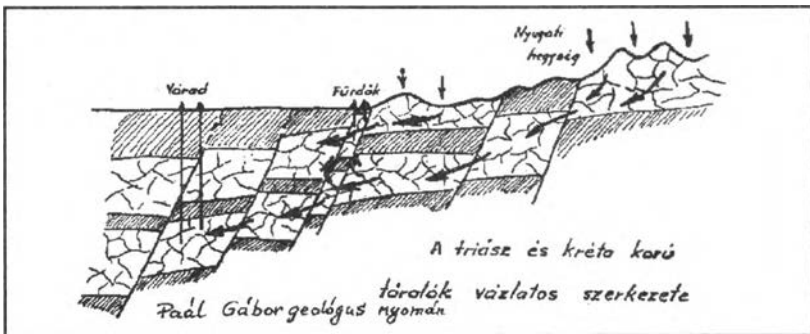
A Somlyó-hegy zöme alsó krétakori foraminiferás requienia mészkőből épült fel, melyet két helyen is feltártak a Betfia patak mentén, valamint Betfia helységben is. A mészkő tömött, bitumenes, szürke színű, néha világosabb vagy sötétebb árnyalatokban. Vékony, pados, márgás és fehér kristályos települések vannak benne. A mészkő rendszeren 3–4 m vastag padokban képződött és dőlési iránya észak felé mutat. A fedő sok helyen terra rosa féle agyag, mészkőkvacccsal. A mészkövet a környék lakossága nagymértékben bányászta mészégetés céljából. A legnagyobb feltárás Betfia felett a Somlyó-hegy déli és keleti oldalában található. A hegy lábánál, Betfia mellett, valamikor számtalan földbevéjt mészégető kemence működött.

Nagyon érdekes Zsigmondy Béla fúrómérnök jegyzőkönyvének kivonata az 1886-os évből, amikor is nagyobb mennyiségű víz nyérése végett a Kosár-fürdő mellett 101,79 méter mélységre fúrt le, érintve a következő rétegsorozatokat:

0,00 – 0,34 m	barna és fekete agyag	}	alluvium és ó-alluvium
0,34 – 0,91 m	sárgásbarna agyag		
0,91 – 1,10 m	sárgásbarna agyag csigákkal		
1,10 – 1,86 m	agyag, szenesedő növényrészekkel és fadarabokkal		
1,86 – 2,42 m	sok csigával		
2,42 – 3,53 m	barna, kissé homokos agyag növényrészekkel és csigákkal		
3,53 – 3,73 m	dúrvaszemű homok csigákkal	}	dilluvium és pontusi ?
3,73 – 7,88 m	szenesedő növényrészek maradványai		
7,88 – 9,11 m	zöldesszürke agyag		
9,11 – 9,95 m	zöldesszürke agyag ökolnagyságú kavics és kődarabokkal	}	alsó kréta
9,95 – 11,09 m	zöldessárga agyag kavics és kődarabokkal		
11,09 – 75,92 m	szürke mészkő (requienia mészkő)		
75,92 – 101,79 m	fehér mészkő		

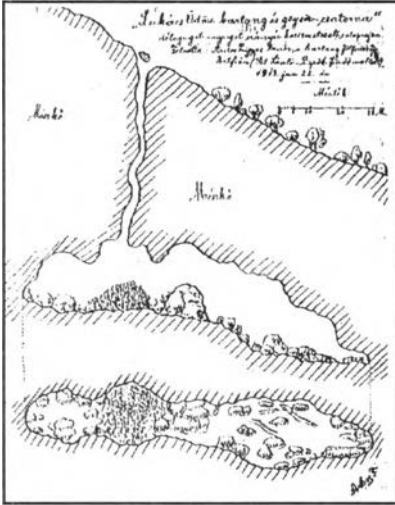
Mivel ilyen nagy mélységben sem érték el a hévizet, így abbahagyták a fúrást. Zsigmondy megjegyzi, hogy 75,92 méterig sok hasadék és üreg volt észlelhető, míg ettől mélyebben a kőzet tömörebb és fehérebb lett. A munkavezető jelentése szerint augusztus 18-án 25 méter mélységből a tisztító egy élő halat és néhány békát hozott fel. Ez azt bizonyítaná, hogy a számos földalatti üreg és repedés összeköttetésben van a Pece főforrásaival, melynek tószzerű medencéjében valóban élnek halak.

Várad és a fürdők vizeit elkarsztosodott mészkövekből és dolomitokból nyerjük, melyekben éppen a víz alakított ki igen bonyolult, változó méretű járatrendszert. Várad vizei a 2000 m alatt húzódó triász-korú dolomitokból, míg a fürdők vizei közvetlenül a felszín alatt húzódó kréta-korú mészkövekből törnek fel. Ami a vízutánpótlást illeti, a váradi vizek az Erdélyi-középhegységben lehulló csapadék egy részét képviselik, ugyanis ott kerülnek felszínre a triász-korú dolomitok, melyek járatrendszerei mentén leszivároghat a víz eljut idáig. A fürdői vizek eredete már közelebbi, ugyanis a kréta-korú mészkövek közvetlen közelben már a felszínen vannak. A leszivárgó víz pedig összekeveredik a törésvonalak mentén a triász-korú tárolóból feltörő vizekkel, melynek hőmérséklete 45–49°C között váltakozik. Úgy, ahogy a mellékelt ábra szemlélteti (Paál Gábor geológus nyomán).

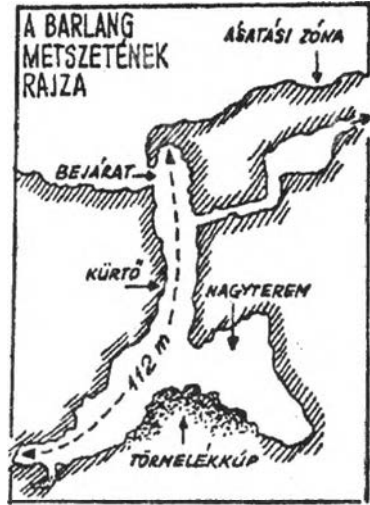


Karsztjelenségekkel találkozunk a Somlyó-hegyen is, amelyet a nagyváradiai kráternek kereszteltek el. Ez nem más, mint egy függőleges barlang, egy zsomboly. Kráterről szó sem lehet, hisz még a közelben sem találunk vulkanikus kőzetet. Mint már említettük, az egész hegy mészkőből épül fel, s ezen a helyen mészkőbánya volt. A barlang eredeti bejárata nem itt volt. 1898-ban Marta Teodor betfiai mészkőfejtő (köznéven Brade) robbantotta be a oldalát anélkül, hogy sejtett volna valamit. Innen a „kráter” valódi elnevezése, „Hudra Bradii” (Brade zsombolya), amit minden környékbeli lakos így ismer.

Az egész barlangrendszer egy tektonikus repedés mentén alakult ki, a víz oldó hatására. A századforduló óta, a hozzátartozó további járatokkal együtt, többször is feltárták. Első feltárását Ardos Frigyes állami főrealiskolai tanár írta le 1914-ben, Lukács Ödön-barlang és geysir-



Ardos Frigyes rajza



Jurcsák Tibor rajza

csatorna címen. Az ő elmélete szerint a függőleges barlang csatornáját egy hajdani gejzír alakította ki. Ardos Frigyes felkérésére 1912-ben létrejött a barlangkutató bizottság, amelyben dr. Lukács Ödön tanácsos elnöke mellett részt vett dr. Némethy Károly jogakadémiai tanár, dr. Tóth Mihály főreáliskolai tanár, dr. Kertész Miksa premontrei főgimnáziumi tanár, Szűcs Izsó iparos-tanonciskolai igazgató, Örömy Gyula építész, Gráczer Lajos tűzoltó főparancsnok, Ardos Frigyes főreáliskolai tanár és Szegedi Géza polgári iskolai tanár. A bizottság magáévá tette a barlangfelkutatás eszményét, melynek technikai megvalósítására szükséges pénzösszegnek a társadalom szűkebb köreiből történő összegyűjtését elhatározta. Csakhamar mintegy 25 korona gyűlt össze, amelyhez gr. Széchényi megyés püspök ötven koronával járult hozzá. A barlang felkutatása 1913. június 22-én történt.

A felső bejáratot 1957-ben fedezték fel. A legfrissebb adatokat Teodor Rusu Carstul din Munții Pădurea Craiului című 1988-ban, Kolozsváron megjelent könyvében olvashatjuk; a barlang legnagyobb mélysége 86 méter, a függőleges járat a nagyteremben végződik, melynek alja 60 méteren van, innen két erősen mélyülő, 30°-os lejtőjárat következik. A barlang összhossza 264 méter. Megemlítjük, hogy a kőfejtőben 19 kisebb-nagyobb üreg található.

A fürdő élővilága

E különleges mikroklímájú vidéknek nagyon gazdag és rendkívül érdekes növény-és állatvilága van. Mai és fosszilis élővilágát kiváló természettudósok vizsgálták. Kitaibel Pál 1798-ban fedezte fel a hévizi tündérrózsát, 1861-ben jelent meg dr. Mayer Antal nagyváradi főorvos Nagyváradi hévizek története című műve, melyben ismerteti a fürdő környékének élővilágát; Simonkai Lajos 1876–1879 között teszi közzé közleményeit. Kutatásokat végzett Kertész Miksa, Tóth Mihály a fosszilis állatmaradványokról, Kormos Tivadar, Kretzoi Miklós, Jurcsák Tibor.

Növényzete

Növényföldrajzi szempontból a Tisza-alföldi és az Erdély-vidéki flóra határán fekszik, ahol e két övezet növényvilága keveredik. Először az átmenetet képező növényfajokat mutatjuk be. Jellemzőek a pázsit-fűfélék, a zsombékos sás fajai (*Carex elata*, *C. brizoides*, *C. praecox*), pénzlevelű-fű (*Lysimachia vulgaris*, *L. punctata*), pénzlevelű lizinka (*Lysimachia numullaria*), terpedt aggófű (*Senecio barbareae folius* Krock), szegfűfélék (*Dianthus*), imolafélék (*Centaurea*), nagygyökű somkóró (*Melilotus macrorhizus*), kisvirágú lóhere (*trifolium parviflorum*), bókoló szilena vagy habszegfű (*Silena mutans*), közönséges gyujtoványfű (*Linaria vulgaris*), lórumok vagy sóska-félék.

Az erdőket többrészt kiirtották, s ezáltal teljesen megváltozott a növényvilág képe. Csak a fürdőből kiindulva a Somlyó-hegy irányában maradt meg az erdő, főleg tölgyes-gyertyános, *Quercus*-félék.

Cserjék

A vadrózsák és szedrek kevés változata fordul elő, bengéfa, galagonya (*Crataegus*), bodza (*Sambucus nigra*), szeder (*Rubus caesius*), kökény (*Prunus spinosa*).

Félcserjék

Iglicetövis (*Ononis semihircina*), nyúlrekettye (*Genista sagittalis*), zanótfélék (*Cystisus*).

Kórók

Elegáns kosbor (*Orchis elegans*), bihari csomolya (*Melampyrum Bihariense*), bánásági vizimogyoró (*Oenanthe Banatica*), szürke filágó (*Filago canescens* Jord.), bihari ibolya (*Viola Bihariensis*).

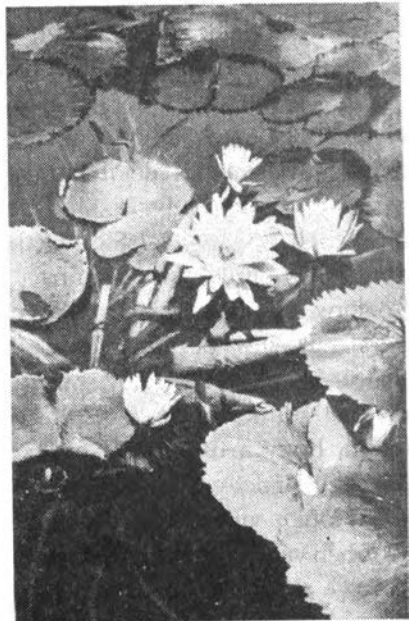
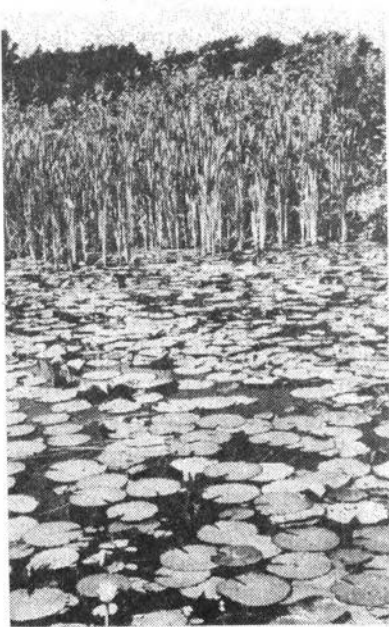
Füvek

Fényes mélika (*Melica pita*), pázsitfűfélék, mentafélék, kökörccsin-félék (*Pulsatilla* fajok), boglárkafélék (*Ranunculus* fajok), ternyefélék (*Alyssum*).

A továbbiakban a ritka, csak itt előforduló endémikus fajokat és reliktumokat szeretnénk ismertetni:

A Püspökfürdő leghíresebb növénye a *hévizi tündérrózsa* (*Nymphaea lotus* var. *thermalis*). E trópusi növényfaj egyedül itt él Európában. Természetes élőhelyén Kitaibel Pál, bécsi egyetemi tanár fedezte fel 1798-ban, és írta le először a tudomány számára. Rokonai kizárólag trópusokon élnek. Legközelebbi rokona a Nílus deltájában él. A növény származása ma is vitatott téma: egyesek szerint magvai madarak által kerültek ide, mások szerint a törökök telepítették be. Legvalószínűbbnek tűnik, hogy a jégkorszak előtti időszakból maradt vissza, a hízvek segítségével, de ez még nem bizonyított tény. Elnevezésében is voltak viták. A *Nymphaea lotus*t először Linne Károly írta le, Ceylon sziget flórájából. Simonkai Lajos (1876) szerint Linne tévesen alkalmazta a *Lotus* nevet, melyet még Alpinótól vett át, teljes jóhiszeműséggel, aki még 1600 táján tévesen írta le a *Lotus aegyptianak* nevezett növényt, mivel azt hitte, hogy az megegyezik a *Lothophagok* híres ehető növényével. Simonkai szerint el kell hagyni a *Lotus* nevet, a mi növényünk csak *Nymphaea thermalis*. A Természettudományi Közlöny XV., 340. oldalán a következőket írta: „*Unicum* ez földünk flórájának egész birodalmában: rébus, melyet csak a rég letűnt ősidők előttünk ismeretlen növényzeti viszonyinak segélyével lehetne megfejtenünk; természetszülte növénykincsünk, mely óva intetet felént, hogy a tudomány érdekében féltékenyen, éberem, okosan őrködjünk felette.”

A lótosz-virág elnevezés bement a köztudatba, így Tuzson János 1907-ben véglegesítette elnevezését: *Nymphaea Lotus varietas thermalis* Tuzs. A tavat 1957-ben természeti rezervátummá nyilvánították. A környezetszennyezés, az állatok itatása, fürdőzés, más trópusi növények kísérleti betelepítése állandóan veszélyeztette e növényritkaság létét.



A hévizi tündérrózsa

Ma a kipusztulás veszélye fenyegeti. Úgy tűnik nincs gazdája, csak a természetvédők próbálják megmenteni. Az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihar Megyei Osztálya minden év tavaszán takarítást szervez a tó körül.

De ismerjük meg a többi érdekesebb növényfajt is: ibolyafélék (*Viola collina*, *V. permixta*), ikravirág (*Arabis auriculata*), habszegfű (*Silene viridiflora*), bársonyos kakukkszegfű (*Lychnis Coronaria*), hárs (*Tilia tomentosa*), mályva vagy ziliz (*Althaea hirsuta*), gólyaorr (*Geranium rotundifolium*), farkasölő sisakvirág (*Aconitum vulparia*), rekettye (*Genista Transsylvanica*), fejecskés zanót (*Cytisus aggregatus*), halovány zanót (*Cytisus pallidus*), iglic (*Ononis pseudohircina*), lucerna (*Medicago elongata*), lóhere (*Trifolium striatum*), kopaszodó kakukkfű (*Thymus glabrescens*), vadrózsa (*Rosa baldensis*), varjúháj (*Sedum Cepaea*), kövirózsa (*Sempervivum assimile*), kőtörök (*Saxifraga tridactylites*, *Saxifraga bulbifera*), buvákfű (*Bupleurum tenuissimum*), mételykóró (*Oenanthe Banatica*), galaj (*Galium retrorsum*, *G. rubioides*), macskagyökér (*Valerianella dentata*), örvénygyökér vagy peremisz (*Inula Helenium*), cickafark (*Achillea Neilreichii*), bogáncs (*Carduus orthocephalus*), búzavirág (*Centaurea nigrescens*, *C. Scabiosa*), saláta (*Lactuca Chixii*), medvehagyma (*Allium ursinum*), hölgymál (*Hieracium pratense*), meténg (*Vinca herbacea*), ökörfarkkóró (*Verbascum Schmidlii*), veronika (*Veronica Bihariensis*), kutyatej (*Euphorbia villosa*), sáfrány (*Crocus Heuffelianus*, *Cr. reticulatus*), káka (*Scirpus Carniolicus*), csenkesz (*Festuca montana*).

Mohák törzse

Riccia ciliata Hoffm., *Frullania dilitata*, *Systegium criscum* Schimp, *Frissidens incurvus*, *Entosthodon fascicularis*, *leptobryum pyriforme*, *Bartmania pomiformis*.

Zúzmók

Imbricaria olivacea, *Bacidia atrogrisea* – gyertyánfa kérgén.

Moszatok

Lyngbya Thermalis Rabenh, *Nostre vesicarium*.

Gombák

Hártyagomba (*Polyporus peronatus* Schulzer), csak Betfia bükkerdeiből ismeretes; csiperke (*Agericus campestris*), kenyérgomba (*Lactarius volemus* Fr.), galambgomba (*Russula aeruginoasa*), keserűgomba (*Lactarius piperatus*).

Állatvilága*)

Ma már csak a főforrás környéki vizekben találjuk az egykor meglehetősen gyakori, élő kővületeként is számontartott bordács homorcsát (*Melanopsis parreyssi*). E különös csigafajt gyakran az aljazaton lévő köveken vagy fadarabokon mászkálva, vagy éppen a hévizi tündérrózsa víz alatti szár-, illetve levél részein találjuk. Az egykor jóval terjedelmesebb hévíztó határát is jól szemléltetik a tó környéki üledékek, ahonnan tömegesen bukkannak elő a bordás homorcsa és egy másik csigafaj (*Theodoxus*) elpusztult házai. Az élőhely különlegességét hangsúlyozza egy itt élő poloskafaj, a *Mesovelia thermalis*, akárcsak egy itt előforduló halfaj, a *Racovitza* keléje (*Scardinius erythrophthalmus racovitzae*). Mayer Antal (1861), A nagyváradai hévizek című könyvében említést tesz egy különleges békáról (*Rana thermalis*), amely a Püspökfürdő és a Félixfürdő termálvizeiben él. Az általa leírt békafaj, amint később kiderült, nem más, mint a tavi béka (*Rana ridibunda*) egyik különleges populációja, amely ellentétben az összes hasonló békafajtól, nem tér el nyugalomra, hanem a sajátos termálvizi környezetnek köszönhetően egész éven át aktív marad. Szívesen tartózkodik a környéken a vízisikló (*Natrix natrix*) és a kockás sikló (*N. tessellata*) is, amelyek fő táplálékát békák és békaporontyok képezik.

A fürdőhöz közeli gyertyános tölgyesek különös ékessége egy örökzöld egyszikű félcserje, a csodabogyó (*Ruscus aculeatus*). Tővisben végződő, levelekre emlékeztető pergamenszerű szárrészein (filloklaiumain) képződnek a névadó mélypiros színű bogyótermések. Ugyancsak innen jeleztek egy meglehetősen ritka szárazföldi csigafajt, a bánáti csigát (*Helicigona banatica*).

A közeli Somlyó-hegy meleg napsütötte lejtői számos melegkedvelő ízeltlábúnak nyújtanak otthont. Szerencsés megfigyelő a narancsvörös potrohán négy fekete pöttyöt viselő bikapókra (*Eresus cinnabarius*), vagy akár imádkozó sáskára (*Mantis religiosa*) is bukkanhat.

Az erdős területekről keresztes vipera (*Vipera berus*) jelenlétét is jelezték, míg a Somlyó-hegy napsütötte részein meglehetősen gyakorinak számít a zöldgyík (*Lacerta viridis*). A vízi élőhelyeket kedvelő madarak közül inkább a vízityúk (*Gallinula chloropus*) számít gyakorinak. A fürdő környékén szajkót, szarkát, fekete rigót, vörösbegyét, harkályokat, zöldküllőt (*Picus viridis*), erdei pintyét (*Fringilla coelebs*),

cinegéket láthatunk gyakrabban, míg a jégmadár (*Alcedo atthis*) inkább téli vendégnek számít. Közönségesnek mondható a fácán, amely előszeretettel tartózkodik a közeli, sűrű aljnövényzetű ületett erdőben. A Somlyó-hegy feletti légteret egerészölyvek (*Buteo buteo*) uralják, de gyakran látni szitáló vörösvércsét (*Falco tinnunculus*) is. Az emlősök közül a mókus, a mezei nyúl, a borz, a vaddisznó, az őz, a szarvas stb. állandó lakói a Püspökfürdő környéki erdőknek.

A Somlyó-hegy déli oldalán, a Betfia község határában fekvő mészkőfejtőben Tóth Mihály, a Premontrei Gimnázium természettanára a század elején fosszilis gerincesek maradványaira bukkant és erre felhívta Kormos Tivadarnak, a Magyar Királyi Földtani Intézet geológusának a figyelmét, aki ennek nyomán több éven át gyűjtött hat különböző lelőhelyen, és több publikációban ismertette a feltárt anyagokat. Később Kretzoi Miklós, majd Jurcsák Tibor és a Körösvidéki Múzeum munkatársai folytatták az anyaggyűjtést. A rendkívül gazdag leletegyüttes, amely közel száz gerinces állatfajt számlál és az e körül kibontakozó tudományos kutatómunka szinte lépésről lépésre tárta fel azokat a bonyolult változásokat, amelyek a negyedkor elejétől közel egymillió éven át nyomon követhetők a Kárpát-medence ezen részében. A pliocén időszak viszonylag még enyhe és nedves időszakát ingadozó hőmérsékletű és csapadéktartalmú klíma váltotta fel, amelynek nyomán az Eurázsia sztyeppék Európa felé nyomultak, utat nyitva egy sor ázsiai kisemlős, elsősorban a gyökértelen pockok (*Allophaiomys*) bevándorlásának. Kretzoi Miklós szerint legalább négy fauna hullám „sepert végig” Európán a negyedkor folyamán, a négy fő glaciális időszaknak megfelelően, az újabb hullámok pedig esetenként egészen megváltoztatták a régi fauna arculatát. E nagy változások közül itt a helyi lelőhelyekről elnevezett betfiai faunaszakasz dokumentálható kitűnően a rendelkezésre álló anyagok alapján. Az ősi harmadidőszaki maradványfajok fokozatosan eltűnnek és a maihoz közelálló modern fajok válnak jellemzővé. A vezérkövületnek tekinthető vízipocok (*Mimomys savini*) mellett a gyökértelen fogú pockok veszik át fokozatosan az uralmat. Az ősi cickányfélék közül a *Beremendia fissidens* az egyedüli túlélője ennek az időszaknak. A nagyemlős faunában az őselefánt (*Archidiskodon meridionalis*), orrszarvú (*Rhinoceros „etruscus”*), kardfogú tigris (*Machairodus*) mellett már a mai modern ragadozók (*Canis lupus mosbachensis*, *Ursus deningeri*) és patások (*Cervus*, *Bi-*

son) ősi alakjai jelennek meg. A madarak közül számos vízi és szárazföldi életfőzre jellemző fajt írtak le. Szenzációszámba megy a délkelet-ázsiai rokonságú frankolin (*Frankolinus eapeki*) és az óriásgólya (*Palergosteon tothi*) jelenléte. A kétéltűek közül báró Fejérváry Géza 1917-ben innen írt le először egy ősi békafajt, a *Pliobatrachus langhae*-t, de jellemző volt erre az időszakra egy lábatlan gyíkféle, a mai páncélos seltopuzik őse a *Pseodopus pannonicus* is. A kígyók közül érdekességként lehet megemlíteni a vakkígyót (*Typhlops*), a tojásevő szokásáról ismert nagyméretű négysávos erdei siklót (*Elaphe quatuorlineata*), a kistermetű rézsiklót (*Coronella austriaca*), de viperafélék (*Vipera berus* és *V. ammodytes*) jelenlétét is sikerült kimutatni.

Mára már a legtöbb innen megismert faj kipusztult vagy távoli vidékekre vándorolt. A betfiai lelőhelyek gazdag leletanyagai azonban nemcsak a múzeumok gyűjteményeit gazdagították felbecsülhetetlen értékű fossziliákkal, de nagyban hozzájárultak a negyedkor folyamán végbement és hatását még ma is éreztető alapvető környezeti változások folyamatának alaposabb megismeréséhez.

*) Az Állatvilága fejezetet – a szerző jóváhagyásával – dr. Venczel Márton: A Püspökfürdő élővilága című ismertetéséből vettük át, amely a *Partium* 1997. februári számában jelent meg.

TÖRTÉNELMI VISSZAPILLANTÁS

Püspökfürdő, hivatalos nevén **Május 1. fürdő** – vagy ahogy régebben nevezték Szent László fürdő – és környéke már a legrégebb időkben is lakott terület volt. Ezt bizonyítja a mai hullámfürdő közelében, a Pece bal partján talált néhány neolitikumi (csiszolt kőkorszaki) kerámia-töredék és kőamulett, s a közeli település, Hájó (Haieu) mellett a Pece partján ugyancsak ebből a korból származó kerámia-töredékek és az itt talált kemence is. Bár a történészek szerint ez a vidék nem tartozott a rómaiak fennhatósága alá, a kapcsolat nem zárható ki. Ezt bizonyítják az 1884-ben és 1887-ben itt talált római érmék (Faustina junior, Hadrianus korabeli dénár). A rómaiak Kr. u. 104–278 között szabadon járnak-kelnek ezen a vidéken is, ismerik annak népét és használják gyógyforrásait, így a váradi fürdőket is – állapította meg Cséplő Péter. Ennek bizonyítékaul említést tesz két Püspökfürdőben talált római kori sírkőről, amelyekről Haliczky Antalnak a Tudományos Gyűjtemény 1824. évi II. kötetében olvasott. Karácsonyi János, a tudós főpap ellenben bebizonyította, hogy ezek a sírkövek soha sem voltak a Püspökfürdőben, hanem a XIII. században épített densusi templom oszlopaiba vannak beépítve.²⁾

Még a múlt században is a szájhagyomány azt tartotta, hogy **Szent László király** erre vonulván seregével nagyon megszomjazott, de nem talált a közelben vizet. Egyszer csak lova felrúgott egy követ, s a kő alól gazdag forrás tört elő. Hogy ennek a legendának a hatására kapta-e a fürdő Szent László nevét, avagy a fürdő nevéhez kerekítettek legendát, ma már nehéz volna megmondani. Az ellenben tény, hogy a hőforrások régebbiek Szent László koránál, ami azonban nem zárhatja ki azt, hogy a lovagkirály ne járt volna erre.

A virágzó hévizekről először 1221-ben történt említés: a váradi thermák mellett volt az „Abbatia de Heövíz, olim Hevius de Magno Varadino”. (Magyary Kossa Gyula) K. Nagy Sándor, Keresztúri József könyvére hivatkozva, Heviov, Heuvíz, Hővíz névről tett említést. Első okleveles nyoma Hévjónak 1249-ből való (Árpádkori új okmánytár VII. 284.) **IV. Béla király** adományozta a települést a Geregye nemzetségbeli

Pál országbírónak. Valószínűleg, hogy az országút melletti kis román kori kápolna körüli, azóta elpusztult településről van szó. Ezt követően már gyakrabban emlegetik nevét. A település és környéke a fürdővel együtt 1374-től királyi rendelettel a Várad Katolikus Püspökség tulajdona.

1405-ben VII. Ince pápa mindazoknak, akik a Szent László fürdő ispotályának kápolnájában ájtatosan imádkoztak, bűcsúkat engedett. Mit bizonyít mindez? Azt, hogy a hévizek mellett a betegek gyógykezelésére kórházat építettek, amely kápolnával is bírt, sőt magának a bűcsúnak a ténye Európa-szerte ismert fürdővé avatta. Példa erre, hogy 1465-ben a Váradtól bűcsúzó **Janus Pannonius** is megemlékezik egyik versében a gyógyforrásokról:

*„Most hát ég veletek, ti hőforrások
lomha kén-teli gőzzel nem fortyogtok
ám timsó vegyül itt a fényes habbal,
gyógyít, nem csavar orrott, de a szemnek
tisztul általa fénye élesebbre...”*

A latin nyelven írott vers – Bűcsú Váradtól – általunk idézett részletét Nagy László ültette magyarra, de ismertek Áprily Lajos, Berczeli A. Károly és Tóth István fordításai is.

Az elismerés szavaival szólt e gyógyvizekről a nagy humanista **Nicolaus Olahus** is, egy 1536-ban kiadott munkájában. Ebben a budai és trencsényi vizekkel egyenértékűnek tartotta. A gyógyvizek hírére egész Európából zarándokoltak Szent László fürdőjébe. **Antonio Possevino** 1583-ban azt tartotta, hogy sok beteg magától gyógyul itt meg a termálvizek hatására. Ebben az időben már megkülönböztették az úri fürdőt és a szegények fürdőjét. Ártándy Balázs 1531-ben kelt végrendeletében egy szőlőt hagyott a fürdőben fekvő szegény betegek részére. A hazai szegényeket az itteni kórházban ingyen kezelték. Az ingyenes gyógykezelést említi G. P. Campani jezsuita szerzetes is.

Giovanni Antonio Magni bolognai csillagászprofesszor érdeme, hogy első ízben 1598-ban egy tudományos munkában (Földrajz, vagy a Föld általános leírása) népszerűsítette Szent László fürdőjét, Erdély több fürdője között említve azt. De nem csak a külföldiek írtak a fürdőről, hanem a hazaiak is. **Szamosközi István** szerint: Váradtól „ötezer lépésnyire állandó és bőséges vizű hőforrások buzognak amelyek sok betegségre hasznosak; az itteni meleg vizű patakokban ehetőnek ehető,

de fölöttébb ízetlen tenyérnyi halak úszkálnak, hideg vízben rögtön elpusztulnak.” **Báthori Gábor** erdélyi fejedelemnek is kedvenc fürdőző helye volt, állítólag odafelé utaztában ölték meg 1613-ban.

Szalárdi János is írt a fürdőről, amely: „Váradtól dél és napkelet közötről egy kis mérföldnyire a Somlyó nevű igen mészköves hegye alatt, egy völgyecskén néhány helyeken nagy bőséggel, és nagy melegséggel való felbuzgásától fogva, ahol rajta a gyönyörűséges fürdőbányák építetvének vagynak...” A 17. század közepén **Rákóczi György** megbízásából a fejedelem számára **Nötécsi György** udvarbíró külön fürdőházat épített, ahogy Szalárdi írta: „a régi héjazatok alá szép alkalmatossággal mindenütt jó erős kőfalakkal vala, a fejedelem számára pedig egy szép mennyezetes tisztességes ebédlő öregházat, azon belül külön magának való házat is újonnan minden alkalmatosságaival Gyulay Ferencz fundálásából rakatott s építtetett vala – konyhát is hasonló módon mind kőből épített vala.” Szalárdi a fürdőt „nagy bő forrású, gyönyörűséges fürdő-bányának” nevezi, amelyből „néhány helyeken nagy bőséggel és nagy melegséggel buzog fel a víz.”

Ez a fürdő ihlette meg **Conrad Iacob Hildebrandt** evangélikus lelkész is, a Rákóczi fejedelemhez küldött svéd követség tagját, aki 1656–1658 között írt naplójában azt jegyezte fel, hogy: „nem messze Várad városától egy mérföldnyire van egy gyógyhatású melegfürdő, amelyről Opitz úr így énekelt:

*Ott van a fürdő
amelyben maga Diana gyakorta fürdőzött
amikor vadászatról visszatért
és kandi tekinteteknek ledobta vadászruháját!
Látni itt melegvízben ficáncoló halat
mely nem bírja a hideget
és abban egy óra alatt elpusztúl.*

Az országba betört török-tatár seregek 1660-ban elfoglalták Várad várát és a várost. A környéken nagy pusztítást vittek véghez. Eljutottak a fürdőbe is, ahol Szalárdi szerint: „a szultánok, murzák a Szent László gyönyörűséges bányáiban megferedtek vala – maga pedig a cham **Mehmet Ghya** emlékezetére a nyomorultak bányájukban feredvén, hogy azt fel se égetnék, megparancsolta vala; és így minden épületivel még csak ott való harangocskával is a felséges nagy cham egészségéért

épen is hagyták vala.” Ha a fürdőket nem is – hisz a vallásuk parancsolata alapján rituális mosakodásra használhatták – de a többi épületet, köztük a fejedelem számára építtetet lerombolták. Ahogy a krónikás írta: „porrá tétetvén, csak kőfalok marada.” Hogy harminckét éven keresztül milyen is lehetett itt az élet, nem tudni, de Várad visszafoglalása után 1692-től ismét sokan látogatták Szent László fürdőjét.

Mint római katolikus birtokot, a fürdőt **Benkovich Ágoston** püspök hozatta rendbe. De hogy milyen is lehetett a fürdő – amely ekkor már Püspökfürdő néven is ismert – a 18. század elején, azt **Bél Mátyás** leírásából tudhatjuk meg: „Alacsony helyen fekszik, a Somlyó hegy lábain, ettől sok kellemességet kap. Tudniillik, ezekből emelkedik kelet felé lágú hajlással és kedvesen díszíti fel csodálatosan azokat a helyeket, nemcsak gyönyörűségével és magasságával, azért van csúcsa is, hanem fákkal is, amelyek a fürdőzőknek amikor felöltözve pihenni akarnak alkalmas szálláshelyül szolgálnak. Ugyanis akár az árnyéket keresik, akár mozogni akarnak, és az elterülő vidéket nézni, mindegyik kívánságának megfelel. Tudniillik tetejéről az egész megyét lehet látni. Ugyanakkor aljából sűrű források fakadnak, forróvizűek olyan bőséggel, amely a fürdőzőknek bőven elég. Csaknem négy öl hosszú és két és fél öl széles medence van, amelynek oldalai és földje szépen gyalult deszkákkal megépítve illeszkednek össze, szépen hozzáillesztett padokkal köröskörül, a fürdőző kényelmére. A medencét épület fedi mindkét felől hozzáépített kamrácskákkal, amelyekből a fürdőbe lépni és ismét visszatérni alkalmas. A váradi püspök építette, Csáky főeminenciás sokat díszített rajta, úgy, hogy méltó bármilyen nemesebb sorsú ember látogatására.”

Gróf Csáky Imre bíbornok volt aki az 1720-as évek táján új kápolnát építtetett a fürdőnek. Ez a kis szerény, torony nélküli kápolna a mai park északkeleti részén volt, ott ahol ma a széles sétány vezet a hullámfürdő irányába.

A püspökség levéltári adatai szerint az itteni hévizeket orvosi és vegyi szempontból először 1731-ben **Gebb Ferenc**, nagyváradi orvos vizsgálta. A levéltári dokumentum 1733-ból már négy medencéről tesz említést. Az egyiket, az úri fürdőzőkét, téglából építették és fedett volt. Közélemben hat nagyobb fűthető szoba is volt berendezéssel együtt. A köznép számára egy kerítéssel körülvett fedett medencét tartottak fenn.

Ennek is volt négy öltöző szobája. A szegényeknek két medence jutott, ezek fedetlenek voltak és csak nyáron használhatták őket. A négy medencén kívül a fürdő területén volt még két borospince, egy faház, és a bérlőnek egy téglából épített háza. Ekkor a püspökség már bérlőt alkalmazott a fürdőtelep kezelésére. A bérlő feladata a medence és annak környékének rendben tartása, a vendégek barátságos fogadása és megfelelő módon való elszállásolása volt. Tilos volt a megállapított összegnél többet kérnie. Külön könyvben kellett vezetnie a bevételt. Ha a bérlő gondatlanságból bárminemű kárt okozott, azt köteles volt megtéríteni.



A fürdő első kápolnája

A medencéket négy forrás vize táplálta. Ez tudható meg **Sziversz Ferenc dr.**, Bihar megye főorvosa és **Sztacho János** nagyváradai gyógyszerész Bihar megye rendjeihez 1763-ban benyújtott jelentéséből. E források rendkívül bővizűek voltak – és ahogy írták –, bárhol is ásták meg a fürdő talaját, mindenütt meleg források törtek fel.

Ugyancsak négy medence volt 1777-ben is. Erről **Hatvani István** írt könyvében. A legelegánsabb az urak fürdője volt, farostélyzattal körülvéve és vendégeknek szánt szobákkal körülépítve, melyekből egyenesen be lehetett menni a tükörfürdőbe. A medence hozzávetőleges mérete: 7,5 x 4 méter. Épületei kőfalúak voltak, zsindeletetűvel fedve. Azt is leírta Hatvani, hogy a bővizű forrás egy negyedóra alatt töltötte meg a medencét. A vizet egy kis bronz ajtócskán keresztül lehetett leereszteni. A köznép számára egy valamivel nagyobb, 9 x 4 méteres medence szolgált. Ez is fedett volt, akárcsak az előző. Ezekből néhány lépésre volt a Sáros fürdő, amely egy fedetlen 8 x 4 méteres medence volt. Néhány faoszlop által tartott nádfedele volt a Szent Lászlóról elnevezett tükörfürdőnek. Ez a 6,5 x 4 méteres medence 15 lépésnyire volt észak felé a Sáros fürdőtől. Az elhanyagolt medence mellett egy kis fából épített öltöző is volt. Mind a négy medencében egyformán 1,25 m mély volt a víz.

Fennmaradt 1791-ből egy **Fuhrmann Antal** nevezetű bérlővel kötött szerződés szövege, mely szerint megkövetelték, hogy jól látható helyen ki legyen függesztve a díjszabás. A bérlőnek vigyáznia kellett, hogy ne legyen rendbontás, és arra is, hogy az urak fürdőjét mások ne látogathassák, valamint arra, hogy a ragályos betegek egyetlen medencébe se mehessenek. Ha szükség volt rá, akár naponta kétszer is kicserélték a vizet. A szerződésben arra is kitértek, hogy a medence körüli kertet is gondozzák és hogy a sört ne a csempészekről, hanem egyenesen a szőlősi sörgyárból vegyék.

Bár a tündérróza évezredek múlta tekint vissza, de első leírását Kitaibel Pálnak köszönhetjük 1798-ból, ezért úgy tartják, hogy általa lett „felfedezve”. Jelenleg is használatos tudományos nevét – *Nymphaea Lotus var. thermalis* – Tuzson János jóvoltából 1908 óta viseli.

A 19. század elején még ugyanaz a szerény fürdő fogadja a látogatókat, mint az előző évszázadban. Bár 1812-ben kidolgozták a fürdő első működési szabályzatát, ez mitsem változtatott azon, hogy egyre jobban csökkent a látogatottsága. Ennek egyik oka, hogy esős időben járhatatlan volt a fürdőbe vezető út. Talán ezért is, a fürdőzők egyre inkább a közeli Félixfürdőbe szoktak. Ráadásul **Sándorffi József** megyei főorvos megállapította: Püspökfürdő nem felel meg a higiéniai követelményeknek.

Az előbbieket ösztönzést jelentettek arra, hogy rendezettebb körülményeket biztosítsanak. Egy elég tetemes összegből beüvegezett sétateret alakítottak ki, ami alighogy elkészült el is pusztult az 1834. október 15-i földrengésben. Egyéb károk is keletkeztek az amúgy sem bőséges épületállományban. A régi épületeket kijavították, ahol szükség volt rá, újjáépítették, de rövidesen 1841. december 22-én egy hatalmas tűzvész szinte teljesen elpusztította a fürdőt.

Újra kellett építkezni. **Dr. Grósz Frigyes** orvos ösztönzésére **Lajcsák Ferenc** püspök 1842-ben elhatározta, hogy ezúttal a kornak megfelelő díszes főépületet emel. Versenytárgyalást írtak ki, amelyet egy Fidy nevezetű mérnök Engelbert Hubl nevű társával együtt nyert meg. Ő maga kezdte el a kivitelezést is, amit végül Cziegler Antal fejezett be. A 29 vendégszobán kívül – ezek száma később 46-ra gyarapodott – két tükörmedencét is magába foglalt az épület, a férfiak István fürdőjét és a nők Erzsébet fürdőjét. Ezenkívül gőz- és iszapfürdő, ivókúra állt a vendégek szolgálatára, a hozzátartozó vendéglő és kávéház mellett. Később az épületet **István Szállónak** nevezték. (Az utóbbi időben

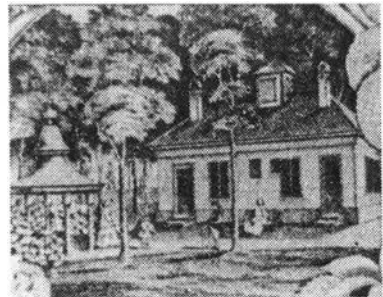


Az István Szálló főhomlokzata oldalnézetből

gyermekszanatórium, amit 1994-ben a Liechtensteini Nagyhercegség anyagi támogatásával hoztak helyre.) Az István Szállót a tűzvészben elpusztult urak fürdője helyén építették. Átadása 1844-ben, már **Bémer László** püspök idejében volt. Ekkor épült a családi fürdő is.

Nagyjából ezt az időt örökítette meg egy **Csatári Ottó** nevezetű utazó, aki Nagyváradra jövet azt írta, a város „kecses táját főképp órányi távolságú kettős meleg fürdője, a Püspök- és Félix-fürdő teszik látogatottá. Az elsőt a püspök, az utóbbit a fehér barátok bírják. Az első két év előtt leégett, s én csak távolról láttam a vöröselő új épületeket. Mondják egy kissé fel akarják csinosítani. De fontolva épül ...”

Egy 1844-ben készített leltárban említés történt arról, hogy a „hátsó udvarban”, a Pece mellett egy fűzfa fürdő is volt. Ennek két fából készült öltözője volt, akárcsak a közelében levő nagyobb medencének. Fás-

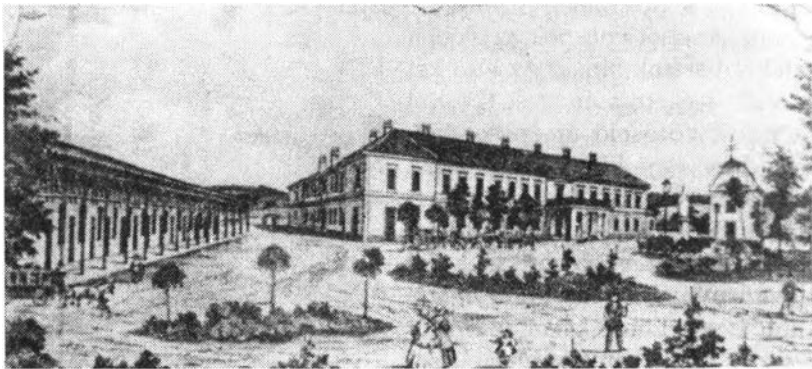


A családi fürdő

színekről, valamint a leégett fürdő közelében levő kőből épített és zsindelellyel fedett kápolnáról is megemlékezik a leltár. De beszámol a Pecén levő fahídról, akárcsak Szent László kőből faragott szobráról. A szoborról K. Nagy Sándor 1885-ben még megemlékezik, de további sorsát már homály fedi.

Szaniszló Ferenc püspök is felkarolta a fürdő ügyét. Az ő idejében (1850–1868) épült az iszapfürdő, a 23 szobából álló Amerika Szálló (akkor még földszintes, később húznak rá emeletet, majd 1974-ben lebontják), kádfürdők, a Frigyes-forráshoz vezető fedett sétány, a szegényebb néposztály számára faházak stb.

Hügel Ottó 1872-ben kiadott útikalauzában bemutatta a Püspökfürdőt is: „Amint kocsival behajtunk, balra látjuk az emeletes fürdőépületet, előtte terebélyes platánokkal beültetett teret, balfelől földszinti vendégszobákat, jobbfelől a fürdőépület mögött van az aszfaltírozott és fedett ivócsarnok, mely egyenesen a gyógykúthoz vezet, hol 23° R. foknyi (29°C – a szerző megjegyzése) melegvíz szüntelenül cseregded. A gyógykút mellett vannak az iszapfürdők. Görcsökre, gutaütésre való hajlamban, csúzos nyavajákban, sebekben, emésztési- és gégebajokban szenvedők nagy sikerrel használják a fürdőt. A kristálytisza, soha be nem fagyó melegvíz, mely a Pecébe folyik be, itt roppant bőségesen bugyog elő a földből és egész tóvá alakul, melyen egy készen tartott csolnokon körül evezheti. E tóban van László Főhercegről elnevezett, egy padokkal ellátott mesterséges, igénytelen kis szigetecske, melyre híd is vezet. Köröskörül kellemesen illatozó virággyak, s ezek között a



A fürdő képe Hügel Ottó korában

berácsozott és hatszögletű karfallal körülvelt forrás, mely állítólag mérhetetlen mélységű. A talaj itt már csupa homok és csigákból áll, az utóbbiakat tarka-barka színeik miatt az oláh asszonyok és gyermekek felszedik, a forrásnál megöblítik és zsinórra fűzve pár krajcárért eladogatják. A tóhoz vezető széles fasorban nyáron át gyakran díszes táncmultságokat tartanak. A fürdőépület előtt takaros kis kápolna, melyben minden vasárnap és ünnepnapon mise mondatik. Egy kis erdő igen alkalmas sétákra szolgál a szabadban.” Hügel Ottó nem a mai kápolnát említette, hanem a Csáky püspök által 1720-ban épített elődjét. Erről írta **Telepy Marcell Sándor**, szentmártoni plébánosként, hogy hossza 4, szélessége 3, magassága 4 öl volt. (1 öl = 6 láb = kb. 1,9 méter). Külön sekrestyéje nem volt. A tornyában levő kis harang felírása: „In honorem Is. Trinitatis fundi curavit D. Luzsenszky Ep. M. Varad A. 1734.” A szentmártoni plébánosok 1784–1842 között miséztek itt a nyári szezonokban.

Nagyon sokat tett a fürdőért a 19. század közepén **dr. Grósz Frigyes**. Ennek elismeréseként a Biharmegyei Orvostudományi és Természettudományi Egylet 1878-ban az addig Hygieniának nevezett ivó forrást Frigyes-forrásnak keresztelte, azáltal akarván Grósz doktor áldásos tevékenységének maradandó emléket állítani.

Ami ez idáig hátrányt jelentett, az utak rossz állapota, az részben megoldódott, miután 1885 tavaszán megépítették a Nagyvárad–Püspökfürdő vasúti szárnyvonalat. Jól érzekelte mindezt **dr. Hoványi Ferenc**, amikor egyik tudományos értekezésében azt mondta: „Fürdőnkre nézve egy új korszak veszi kezdetét. (...) A vasúti sínek és a távíró sodronya által mi is bele foglaltattunk azon nagy gyűrűbe, melyben a civilisatio niveláló teremtő villamos árama kering; akarva, nem akarva virágzásra emelkedik e gyógyhely.”

Nagyszabású tervei voltak a fürdővel kapcsolatban **Lipovniczky István** püspöknek. Új épületeket, kád- és tükörfürdőket akart építeni – amit dr. Hoványi Ferenc szerint – a kormány megakadályozott. Így püspöksége alatt csak egy kápolnát sikerült építtetnie 1883-ra és a parkot rendeztette, valamint az öltözőket korszerűsítette.

Ezek után érdemes számba venni, hogyan is nézhetett ki Püspökfürdő a múlt század nyolcvanas éveiben, ahogy arra **K. Nagy Sándor** ismertetőjéből következtetni tudunk. A kis vicinális gőzös Püspökfürdő nyugati részében állt meg. Nem messze tőle, északra a



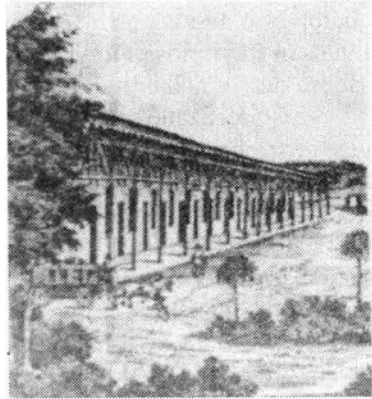
A ma is látható kápolna képe
a századfordulón

Pece irányában volt az ún. Külső udvar, ott ahol jó száz éve még a kiterített ázott kender miatt alig lehetett keresztül menni. K. Nagy Sándor idejében már az ernyős és ernyőtlen vidéki szekerek miatt volt lehetetlen itt közlekedni. Itt aludtak mindazok akik egy-két napra nem váltottak szállást, csak fürödni jöttek. Ezt megtehetők a közelben, mindjárt a szekértorlasztól balfelé eső – egykoron fűzfákkal árnyékolt – a deszkákkal fedett fűzfás fürdőben. Vize 31°C-os volt. Közvetlen közelében egyszerű bútorozatlan kis deszkaszobácskák voltak, amiket szerény díjfizetés mellett vehetett igénybe a szegényebb néposztály.

Jobb oldalon, egy hosszú épületnek egy sor szobája a külső udvarra nyílt. Ezeket úgyszintén olcsón adták bérbe olyanoknak, akik „ágybetéttel”, ágyneművel jöttek. Ekkor még bevett szokás volt ez, csak a legelegánsabb szállodákban adtak ágyneműt. Az épület másik oldalán levő, a főtérre néző szobákat már a tehetősebbeknek teljes bútorzattal adták ki. Talán ez lett a későbbi Népszálló, vagy inkább ennek a helyén építették fel azt. E hosszú épület végére, keleten, arra merőlegesen építették az akkor még földszintes Amerika Szállót.

Az Amerika Szálló ablakaiból a rendezett Főtérré – ahogy még nevezték Szent László térre – lehetett látni, amely akkor még platánfákkal volt beültetve. Ennek sűrű lombjai étkező asztalokat tartottak árnyékban. A tér díszét – már a negyvenes években is emlegetett – Szent László

szobra „emelte”. Ott volt felállítva az 1883-ban lebontott kis kápolna, és az István Szálló bejárati ajtajának képzeletbeli felezővonalainak metszéspontjában – ahogy arra K. Nagy Sándor emlékezett. Egész alakos kőszobor volt, nagyon hasonlított az egykori váradi barokk stílusú kőszoborra, amely a múlt század nyolcvanas éveig a Szent László téren volt. A püspökfürdői szobor utóéletét nem ismerjük. Már egy 1904-ben kiadott fürdőismertető sem említi.



A földszintes Amerika Szálló

A tér legszebb, legfényesebben berendezett épülete az István Szálló volt. Ennek a tér északi részén levő emeletes épületnek a belső folyosóin két tükörfürdőbe lehetett jutni. Az István fürdőt (32°C) a férfiaknak, míg az Erzsébet tükörfürdőt (33°C) a nők számára tartották fenn. K Nagy Sándor úgy tudta, hogy a tükörfürdőkben folyamatosan bugyogott fel a víz (később már szivattyú emelte a vizet – sz. m.) a lyukakkal



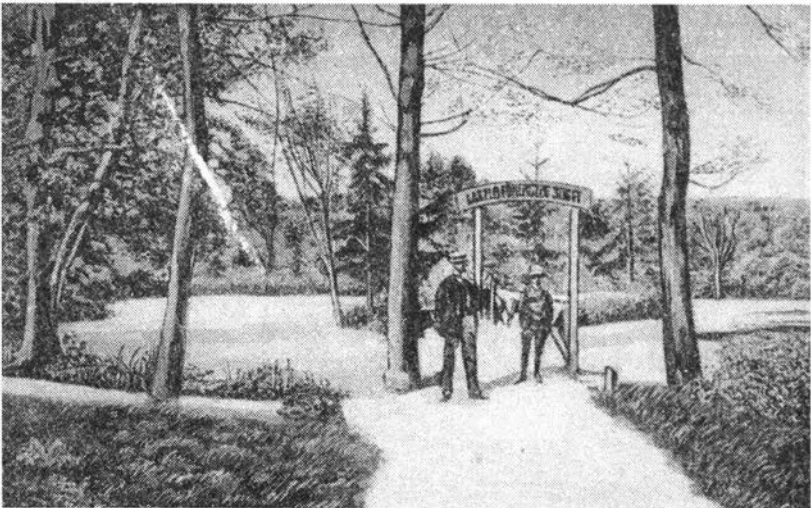
Az István Szálló a zsalus ablakok sorával

ellátott alsó deszkákon át, és a mintegy öt lábnyi magasban alkalmazott nyíláson folytonosan folyt kifelé, úgy hogy a víz ezen vonalnál magasabbra nem emelkedhetett.

Az István Szálló szobái előtti tornáctól keletre egy aszfaltozott fedett sétányra lehetett kijutni, amely egy kerek kioszkhoz vezetett, közepén az ivókútként szolgáló Frigyes-forrással. A vékony rézcsöveken egy márványmedencébe folyamatosan folyó gyógyvizet már 1831-ben is használták ivókúrára. Először dr. Grósz Frigyes tanulmányozta a vizet. Megállapításait Hauer Károly 1860-ban végzett vegyelemzése teljes mértékben igazolta. A Frigyes-forrás vize az esetek többségében szelíden oldó hatással bír, meghigítja a vért, fokozza a bőrnek és a veséknek kiválasztásait, s ennek folytán a vérben keringő, vagy már lerakódott káros anyagokat gyorsabban kiűzi – vélte a két orvos.

Az ivókút közelében, attól balra volt a családi fürdő (1847-ben készült, vize 34°C-os volt), attól jobbra a kóser- és iszapfürdő (32°C – meglehetősen meleg, hogy az 1777-ben említett Sáros fürdővel volt azonos), melynek iszapjával a csúszos betegek fájós testrészeit borogatták.

Az ivókúttól keletre, a korabeli leírás szerint: „Gyönyörű vadgesztenye és hársfa sorok között a Pecze által alkotott, s virágokkal



A forrásokkal övezett sziget

csaknem túlterhelt apró szigetekre jutunk, hol igen kellemesen esik a pihenés. A szigetek körül roppant bőségben bugyog fel a soha be nem fagyó meleg víz. Ezen hőforrások számát a nagytudományú s boldog emlékű néh. Grósz Frigyes húsznál többre tette, melyek keletről nyugat felé csaknem egyenes vonalban jönnek napfényre, s vizük összefolyván, képezik a Pecze nevű kis meleg folyót, mely soha be nem fagy s Nagyvárad déli részén keresztül alig másfél mérföldnyi út után a Sebes Körösbe szakad. Ezen rövid útjában a Pecze 2 guba-kalló és a pecze-szentmártoni múmalom mellett még vagy 10 vizimalmot hajt (...) A forrásokból felbugyogó buborékos víz apró színes csigákat kavargat fel melyekből a hájói és rontói gyermekek fűzéreket készítenek (még az ötvenes években is – sz. m.) és árulgatják a fürdővendégeknek igen csekély áron. A szigetek mellett csónak van kikötve, mellyen nem mindennapi élvezetet lehet szerezni a Lótusz-virágok és felbugyogó források között.”

Amint K. Nagy Sándor leírásából is kitűnik, Püspökfürdő igen gazdag volt forrásokban. Még parlagon levőről is említést tettek, így az ún. „Újforrás”-ról. Ennek 35°C volt a hőmérséklete, és már 1885-ben jó ötvenéves volt, mivel az István Szálló keleti oldalán az 1834. október 15-i földrengés nyomán alakult ki. Érdekessége, hogy vizét Lajcsák püspök 1839-ben egy óriási kádba fogta fel, de szakszerűtlen megoldás lehetett, hisz „a hőforrás a célszerűtlenül épített kádat szétvetvén 1842-ben magának szabad folyást nyitott.” E forrás társa, a Bugyogó – vize 34°C-os volt – a Pece patak fő forrását képezte. Zsigmondy mérnök akárcsak a Félixfürdőben, 1886-ban itt is próbálkozott fúrással. Püspökfürdőben 101,8 méter mélységig jutott el, 11 métertől kezdve fokozatosan mészkőben dolgozva, amely egyre tömörebb, és színére nézve egyre fehérebb lett, de vízre nem találtak, ezért a munkát abbahagyták. Beletörődtek, hogy a Püspökfürdő vizét továbbra is természetes meleg források táplálják. És, hogy nem is akármilyen vízzel, azt bizonyítja, hogy 1896-ban, a budapesti millenniumi ünnepeken a fürdő vizét nagyéremmel és dicséző oklevéllel díjazták. De már ezt megelőzően vizét palackozták és távoli vidékekre is eljuttatták.

Talán az elismerés hatására is – ma már bizonyosan nem tudhatjuk – de a századfordulóra újabb lendületet vett a fürdő



A gyógyépület, a későbbi Kaszinó

építése. **Schlauch Lőrinc** püspök nem messze a kápolnától 1890-ben felépíttette **id. Rimanóczy Kálmán**nal az ún. gyógyépületet (később kaszinó néven volt ismert). Ugyanakkor húznak emeletet az Amerika Szállóra, majdnem duplájára emelve ezzel a befogadóképességét. Mivel a régebbi fürdők – az István Szállóban levő tükörfürdők kivételével – nem feleltek meg a kor követelményeinek, ezért **Schlauch** püspök felépíttette a róla elnevezett három medencéből álló **Lőrinc fürdőt**. Gondja volt arra is, hogy a parkot rendezzék és artézi kutat is fúrjanak. A századfordulóra telefonösszeköttetése is volt Püspökfürdőnek. Mindezek ellenére joggal írta **dr. Hoványi Ferenc**: „Őszintén be kell vallanunk, hogy még mindig sokat kell tenni azért, hogy a fürdő, ha nem is a világ, de legalább országos hírűvé váljék. A modern haladás útjára kell lépnünk, s a korszellem jogos kívánalmaihoz kell alkalmazkodnunk. (...) E regényes fekvésű gyógyhely is bír mindazon előfeltételekkel, melyek minden virágzó fürdőnek alapját képezik. Vannak itt: kitűnő gyógyerejű bő források, van éltető szelíd levegő, bájos vidék, egészséges talaj és éghajlat. Akarat megvan, csak a képet kell megteremteni. (...) Erős a hitem, hogy a képzeletemben alkotott kép nemsokára testet ölt.”

Ezek után – a jövőt is ismerve – lássuk hová is fejlődött Püspökfürdő a 20. század hajnalán.

Századfordulói kép

A fürdőt az országról, nyugat irányából lehetett megközelíteni akkor is, akárcsak napjainkban. Ott ahol a vasúti indóház volt, ott kezdődött a fürdőnek az a parkja, amit egykoron mint magát a fürdőt Szent Lászlóról neveztek el. „A fürdő művésziessé rendezett parkját gyönyörű erdő és csinos épületek környezik. Az erdőbe, úgy mint a Somlyó hegy tetejére jókarban levő kényelmes sétautak vezetnek. (...) A fürdő épületei közül különösen szépek az erdő alatt festői elhelyezett kis kápolna és a díszes gyógyterem, mely utóbbi széles, kényelmes teraszokkal modern vendéglő helyiséggel, cukrászdával van ellátva. (...) Az István és Erzsébet fürdők a modern kényelem minden kellékével felszerelve magában a főszálloda épületében vannak. Mint gyógyfürdő, a Püspökfürdő már sok száz év óta nagy látogatottságnak és hírnévnek örvend (...) különösen reumatikus és hűdékes bántalmaknál van csodálatos hatása. Vize 35–41°C meleg kénes víz, melyet természetes melegségben közvetlenül a forrásból emelnek egy kicsiny gázmotor segítségével a medencékbe. (...) A vendégek szórakozására



A fürdő főépülete, az István Szálló. Jobbra tőle a már emeletes Amerika Szálló

lewn-tennis és tekepálya, biliárd és más időtöltő játékok szolgálnak és az esti órákban a parkot villamos ívlámpák árasztják el tündéri világsággal...” – olvashatjuk az egyik századfordulón írt fürdőismertetőben.

De lássuk részletesebben, hogyan is nézhetett ki ebben az időben a fürdő?

Az előbb említett kápolna 1883-ban eklektikus stílusban épült. Erősen érződnek rajta a klasszicista stílusjegyek: a bejárata feletti timpanon, korintuszi fejezetű kannelúrázott pilaszterek az ajtó két oldalán stb. A bejárati ajtó feletti emléktábla szövege: *„Ezen kápolnát / Sz. László fürdőjének forrásánál Isten dicsőségére Sz. László király / tiszteletére az itt gyógyulást ke-resők lelki vigaszának forrásául / emeltette Lipovnici Lipovniczky / István váradi püspök s József cs. / k. főherceg és fiai József és / László jelenlétében 1883 évi Sz. László napján megáldotta Nogáll / János segédpüspök.”* A kápolnában az 1883. évi felszentelését követően hosszú ideig minden vasárnap és ünnepnapokon istentiszteletet tartottak, ezt követően négy évtizeden keresztül zárva volt. Állaga megromlott. 1990-ben kívül-belül felújította a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Újraszentelését követően időszakonként ismét miséznek benne.



A fák lombjai közül kikandikáló kápolna

Nem messze a kápolnától, úgy-szintén a tér déli oldalán található a gyógyterem, amit id. Rimanóczy Kálmán multifunkcionálisra álmódott. Így is lett, hisz volt benne hangversenyterem és bálterem, vendéglő, kávéház, fedett és nyitott teraszok. Sajnos, 1960-ban körbeépítették, megbontva ezzel az épület stílus-egységét és szépségét.

A gyógyteremmel szemben, a tér északi oldalán emelkedett az István Szálló egymeletes épülete. Homlokzatát erőteltjes övpárkány tagozza vízszintesen, míg függőlegesen a két szélső rizalit. A főbejárat elé portikusz szerű építmény került, emeletén zárt faerkéllyel. A homlokzat függőleges tagozását a földszinten dórfejes pilaszterek is fokozzák. Ablakai a századfordulón még zsalusak voltak. 1994-ben a renoválásakor az épületet a tó irányában egy új szárnyal bővítették.

Az István Szállótól nyugatra a „nyugati stylben” épített Amerika Szálloda húzódott, míg ettől is nyugatra az ún. Nagyudvarban a terjedelmes Népszálló volt. Ez utóbbit U alakban építették. Az U alak nyílt oldalának megfelelően állt a Lőrinc fürdő, három zárt medencével.

Kilencven éve még azt írták egy fürdői prospektusban, hogy: „A Népszálló és a Lőrinc fürdő közt elterülő terjedelmes udvar csinosan parkozva sétáló és pihenő helyül szolgál a közeli szobák lakóinak...” Ma viszont... Erről mindenki meggyőződhet, ha véletlenül arra sétál. A Népszálló mögött hatalmas udvarok terültek el, istállókkal és állásokkal – de már megszűnt a Fűzfás fürdő, és az apró deszkaszobákat is lebontották századunk első évtizedére – lacikonyhákkal, hol szabad főzési lehetőség és ingyen fa állott a szegényebb vendégek rendelkezésére.

A Népszállótól néhány lépésnyire délnyugatra építették fel az indóházat – azaz a vasútállomást – 1885-ben, amely végállomását



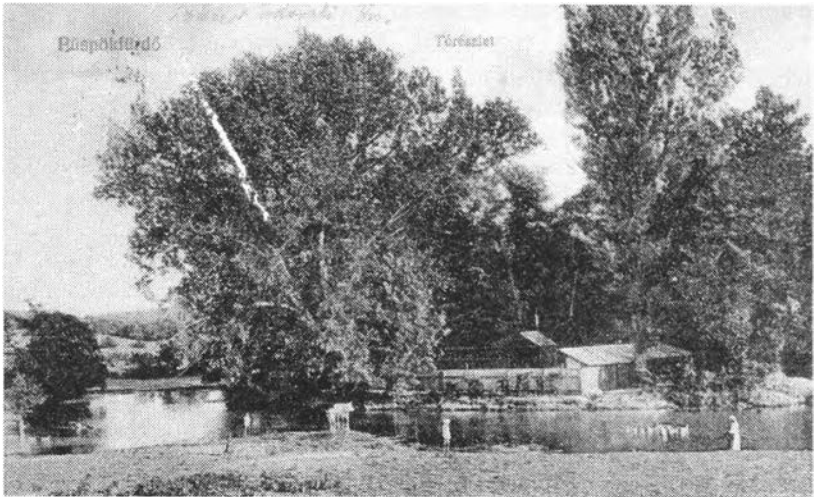
A gyógyterem belső képe

jelentette a Váradról érkező szárnyvonalnak. 1960-ban a vasutat felszámolták. Innen az állomástól indult kelet felé a fürdő szépen gondozott központi parkja felé az út, majd a parkon túl hárs- és fenyőfákkal szegélyezett nyílegyenes, másfél kilométeres hosszú, ún. Király út, a Somlyó-hegy aljáig. Az út a park keleti részén fakadó hőforrások előtt vezetett el.

Források

A múlt század közepén még tizenhét termális hőforrás létezett, különböző hőfokkal. Ezek közül ma már csupán tizenegynek a nyoma ismerhető fel, és csak négy aktív hőforrás létezik. Az 1834. évi földrengést követő földcsuszamlás következtében keletkezett természetes gát felduzzasztotta a **Bugyogó-forrásból** eredő patakot. Így keletkezett a ma is látható tó. Vízében található a *Nymphaea lotus* L. var. *Thermalis*, közismert nevén a tündérrózsa. E forrásban, de a szomszédos szántóföldeken is előfordultak azok az apró csigák, amelyeket néhány évtizede még a rontói és hájói gyermekek cérnára fűzve árusítottak. A források közelében már a századfordulón is melegházak sorakoztak.

A legnevezetesebb a **Frigyes-forrás volt**, amit az István Szállóval zárt folyosó kötött össze. Vízét ivókúrára használták, gyomor-, bél-, máj- és



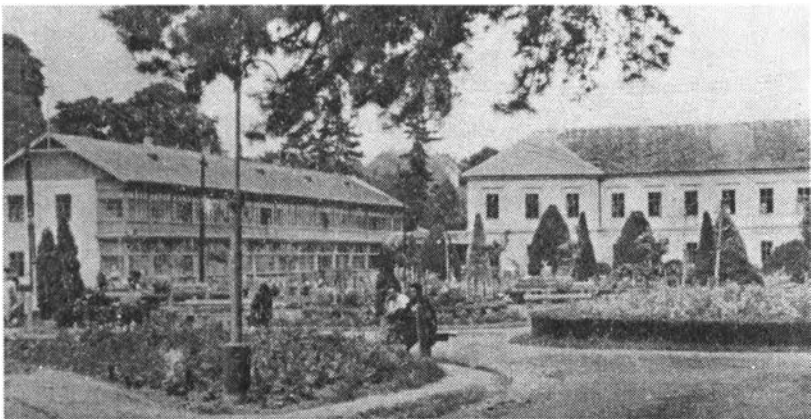
Tórészlet

epehólyag bántalmaknál, de úgy tartották, hogy azoknak is használ akiknek epe- és veseköve van. A Biharmegyei Orvosgyógyszerész és Természettudományi Egylet 1885. július 1-jei szakülésén, dr. Hoványi Ferenc úgy tartotta, hogy a Frigyes-forrás vizét sikerrel használhatják: a „könnyű dyspeptikus zavaroknál, a gyomor idegeinek nagyfokú ingerlékenységénél, a légzési szervek hurutos bántalmainál, alhasi bajoknál, aranyeres, máj és epeköves bántalmaknál, a húgy- és ivarszervek görcsös és könnyű lobos megbetegedéseinél, köszvényes, csúzos és görvélykóros bántalmaknál.” Mai felhasználásáról, a forrás már nem lévén, nem beszélhetünk.

Szállodák

A legnagyobb az **István Szálló** – a mai gyermekszanatórium – volt. Negyvenhat kényelmes szoba állt a vendégek rendelkezésére, étterem, kávéház, és egy belső folyosón megközelíthető István és Erzsébet tükörfürdő fokozta a hotel komfortját. A két fürdő mellett volt izzasztó, kádfürdő, öltöző és társalkodó termekkel együtt.

Az **Amerika Szállót** eredetileg földszintesre építették, huszonhárom szobával, még a múlt század derekán. Jó negyven évre rá, 1890-ben húztak rá emeletet, hogy ellensúlyozzák a megnövekedett igényeket. A nyitott folyosókat később beüvegezték. Ma már hiába is keresnénk, hisz 1974-ben lebontották. Nem messze tőle volt az ötvenszobás **Népszálló**. Kisserű épület volt, a kispénzű vendégeket szolgálta.



Az István és az Amerika Szálló századunk közepén

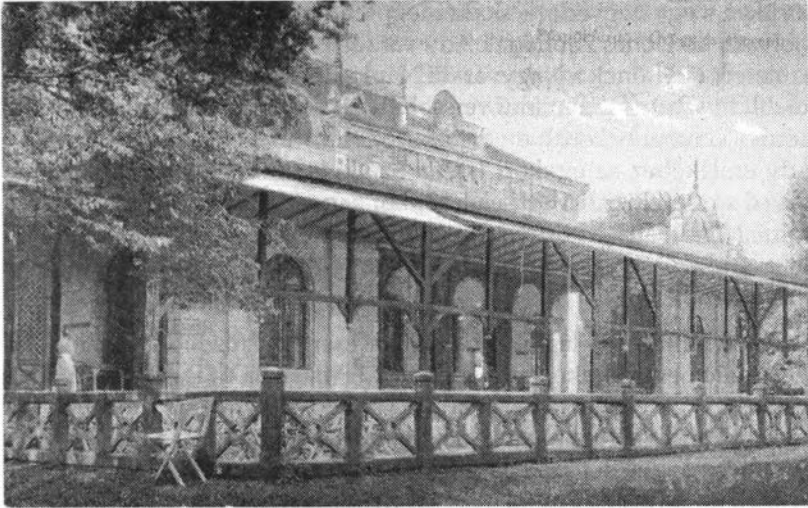
Gyógyfürdők

A századfordulón öt tükörfürdőt és tizennégy kádfürdőt vehettek igénybe a idelátogatók. Az István Szállóban voltak a kádfürdők és a két, nőknek, illetve férfiaknak fenntartott külön medence: az **Erzsébet** és az **István tükörfürdő**. A **Lőrinc fürdő** három medencéből állt. A nagyobb, a László medence volt, kétezer hektoliter víztartalommal, a férfiak és nők közösen használhatták. A másik két medence ennél kisebb volt, egyenként kilencszáz hektoliteres volt. Az egyiket a férfiaknak, a másikat a nőknek tartották fenn. A fürdőt Schlauch bíboros építtette 1890-ben. Azóta többször felújították, 1989 után lemondtak róla. Romos, elhagyatott állapotba került, hogy 1998-ra eltűnjön a föld színéről.

A medencékben a víz hőmérséklete 35–43°C között váltakozott. A korabeli prospektusok gyógyulást, vagy legalábbis tetemes egyhűlést ígértek s „fürdőknek czéltudatos és okszerű alkalmazása mellett” a következő betegségekre: izomcsúz, idült ízületi gyulladás, idegbántalmak és ezek kapcsán fellépő bénulások, idegzsábák, csontvelőgyulladás, csonthártyagyulladás, női betegségek, bőrbántalmak stb. Hogy mindezekről mi a mai orvostudomány véleménye? Ma már, amikor megszűntek ezek a fürdők, nincs különösebb jelentősége. Ezért inkább érdekességként felsorolunk néhány gyógymódot a század-



Parkrészlet



A gyógy- és étterem terasza

fordulón alkalmazottak közül: meleg ásványvíz fürdő (35–42°C), langyos ásványvíz fürdő (28–35°C), hideg ásványvíz fürdő (22–28°C), ülő- és félfürdők, izzasztó fürdők, masszázs, orvosi masszázs, villanyozás, inhalálás stb.

Akik kezelésre jöttek, vagy egyszerűen csak kikapcsolódásként egy kis fürdőzésre, valószínű, hogy megszívlelték azt a jó tanácsot, miszerint legcélszerűbb a fürdőt június kezdetétől szeptember közepéig használni, májusban még igen hűvös, fagyos napok voltak, „midőn a fürdés csak nagy óvatosság mellett eszközölhető.” Mindez valószínűleg nem rontotta a fürdőt látogatók kedvét, akik között ott találhattuk a századelőn Adyt is barátaival együtt.

Ady Endre és a Püspökfürdő

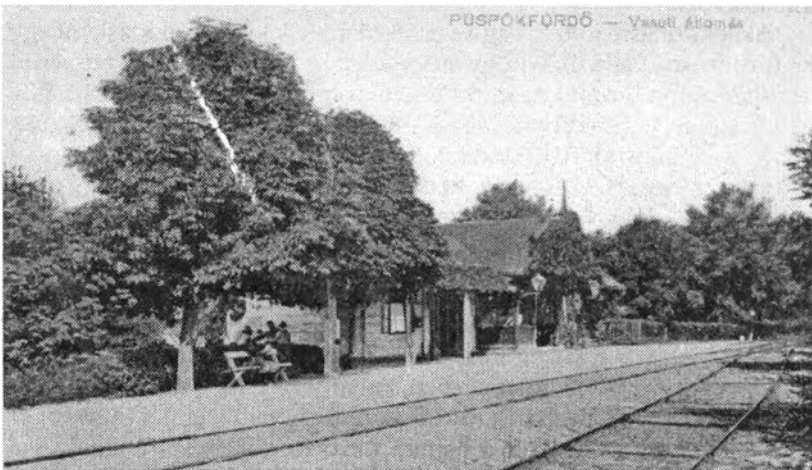
Ady gyakran kirándult barátaival – leginkább Szűts Dezsővel és Halász Lajossal – a közeli Püspökfürdőbe. Bérkocsival mentek. Megfürödtek a gyógyerejű, forró vízben, zuhany alá álltak, dögönyöztették magukat, majd jót aludtak a fürdőház nyugágyain – emlékezett Fehér Dezsőné. Ilyenkor ezektől a hajnali forró fürdőktől valósággal újjászülettek. Reggelire átsétáltak a szemben levő gyógyterem teraszára, illatozó hársfák alatt itták meg kávéjukat, vagy talán kellően hűtött

sörüket, s egy negyedórászkára megpihentették szemüket a parkon is – olvasható Dénes Zsófiának Ady váradi éveit felidéző könyvében. Itt született a költőnek a Nagyvárad-i Napló 1902. augusztus 2-i számában közölt Pusztul a lóbusz című verse. Később a Még egyszer verseskötetbe Lóbusz címmel bekerült e vers utolsó huszonhat soros része. Kötődik Ady emlékéhez az egykori István Szállás is, mivel ide bújtatta Fehér Dezső a költőt Rienzi Mária elől, amikor kapcsolatuk veszélyessé kezdett válni. Mindhiába, az orfeumdíva itt is megtalálta Adyt...

Közlekedés

Mint láttuk, Ady leginkább konflival ment ki a fürdőbe. Szép időben igen kellemes, szórakoztató lehetett már maga az út is. A tarifa? Oдавissza egy óra várakozással öt korona fiakerrel (kétfogatúval) és három korona konflival (egyfogatúval). De társaskocsi is ment a fürdőbe. Az omnibusz negyven perc alatt tette meg az utat a váradi Zöldfa Szállótól a fürdőig. Állítólag az első járat 1906 májusában indult, amikor már rég megvolt a vonatközlekedés is.

A Nagyvárad–Rontó–Püspökfürdő vasútvonal ünnepélyes felavatása 1885. május 14-én volt. Ettől kezdve a fürdőevad alatt (április 15. – október vége) a vonatok Nagyváradról részint a nagyállomásra,



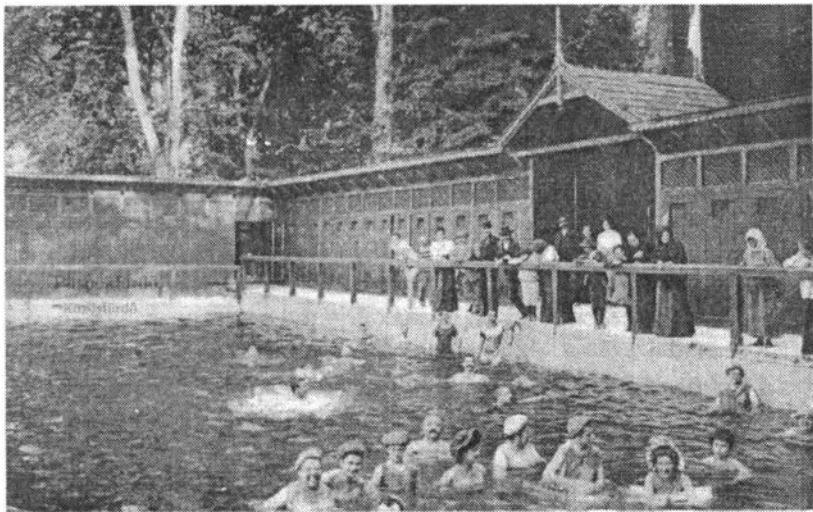
Az egykori indóház

részint a Nagyvásár térről (ma December 1. tér) indultak minden órában. Aztán változtak az idők, változtak a menetrendek is, no persze a vasútak is. Előbb a Nagyvásár térről induló járat szűnt meg, majd 1963-ban a püspökfürdői járatot gazdaságtalannak minősítették és felszámolták. Rontó és a fürdő között felszedték a síneket, majd 1976-ban az állomást is lebontották.

A vasút helyett autóbuszokat állítottak forgalomba, de a kevés számuk miatt zsúfolt járatokkal. Talán az utóbbi időben javult valamit a helyzet, a nagyobb befogadóképességű autóbuszok, no meg a megcsappant igények miatt...

A fürdő legutóbbi száz éve

Századunk első évtizedében az ismert fürdőkép egy újabb létesítménnyel gazdagodott: az első betonfalú medencével. 1908-at írtak akkor, amikor Rosemberg Izsó váradi vállalkozó megépítette ezt a negyven centiméter vastag falú medencét. Eredetileg két részre osztották, külön a nők és külön a férfiak részére. Köröskörül apró, fából épített kabinokat helyeztek el. Vizét a Bugyogó-forrásból nyerte.



Püspökfürdő első szabadtéri strandja

Az első világháború alatt a fürdőben sebesülteket kezeltek. Utána csak lassan lendült fel a fürdőélet. Bevezették a villamosáramot is. Pintér István mérnök terve alapján 1930-ban felépítették Románia legnagyobb **hullámfürdőjét**. Ma is megtalálható – kissé átalakítva – ez a harminckét méter hosszú, tizenkét méter széles medence, amelyben a vízmagasság 1,10 métertől 3,10 méterig fokozatosan növekedik. Vízét a közeli Bugyogó-forrásból nyerte.



Így néz ki napjainkban a hullámfürdő

A tündérrózsa megóvása szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy 1931-ben védetté nyilvánították. Ebben elvülhetetlen érdemeket szerzett Alexandru Borza. Egy évre rá, a Pece egy bizonyos szakaszát is védett természeti övezetnek nyilvánították. Más kérdés, hogy ennek hogyan tudtak és tudnak érvényt szerezni...

A szállodák száma közel negyven év alatt nem változott. A második világháború végnapjaiban az átvonuló alakulatok leszerelték a berendezéseket, a fürdők működésképtelenek lettek. A közeli falvak kétes elemei a bútorzat egy részét, meg ami mozdítható volt „vették pártfogásukba”.

Ilyen előzményekkel lépett a fürdő történetének legújabb szakaszába, amely 1950-től névváltozással is járt. **Püspökfürdő** (Baia Episcopială) helyett **Május 1.** (1 Mai) lett a neve. A nyomdászok meg a

vasasok törték meg a hosszú évtizedek építési szünetét, és 1949–1950-ben szakszervezeti nyaralókat építettek, nem messze a hullámfürdőtől. Utána hosszú évekig nem történt semmi változás, hacsak nem számítjuk annak, hogy 1960-ban a kaszinó tatarozása alkalmából bódészerű tákolmányokkal építették körül azt, tönkretéve a külső képét.

Még a hatvanas évek közepén a hullámfürdő mellett **kempingtáborn** létesítettek, korszerűsítették a bekötőutat. 1970-ben elkészítették a fürdő első jelentősebb területrendezési tervét (Máté László építész), majd néhány éven belül a fürdőt Nagyvárad víz- és csatornahálózatára kötötték.

A fürdő tehermentesítését szolgálta, hogy annak területén kívül, a hájói román kori templom közelében 1976-ban megépítették a **Vénusz strandot** (tervfőnök: Szabó Arnold építész). Tizennégy medencéből áll, különböző mérettel és vízhőmérséklettel. Középen két **kemping** is létesült. Az első 250 személyes **modern szállodát** a mezőgazdasági szövetkezetek építették (UNCAP) 1979-ben (tervfőnök: Ilea Dan és Alexandru Moisi építészek). Jelenleg Ceres Szálló néven ismert.

A nyolcvanas évek elején, egy újabb **kemping**, a Nufărul elnevezésű létesült. Rendezték a központi parkot, felállították benne 1982-ben Victor Babeş mellszobrát. Ugyanebben az évben az egykori külső udvar helyén, nem messze az egykori állomástól egy üveggel borított **élelmezési komplexumot** emeltek, vendéglővel, bárral, cukrászdával és egyebekkel (tervfőnök: Szabó Arnold építész). Elképzelés még lett volna, de az egyre nehezebb gazdasági viszonyok közepette már csak a Ceres Szállót bővítették újabb 250 hellyel, és egy új **postaépületet** (Pafka Ernő építész terve) emeltek az út mentén.



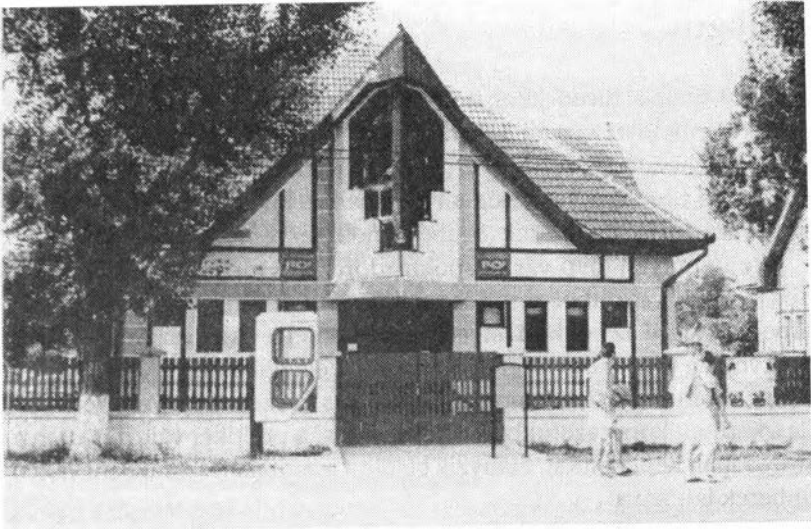
Természetvédelmi övezet?



A Vénusz strand egyik medencéje a sok közül



A Ceres Szálló



Az új postaépület



A tündérrózsák világa

Epilógus

1990 után a fürdő látogatottsága fokozatosan visszaesett. A már előtte romhalmazzá vált Lőrinc fürdőt mára lebontották. Némi új színfoltot hozott, hogy a gyermekszanatóriumot, az egykori István Szállót liechtensteini segítséggel 1994 őszére kívül-belül tatarozták, és egy új szárnnyal bővítették (Szabó Arnold terve nyomán).

Hogy milyen jövő vár Püspökfürdőre? Ma még nehéz lenne erre válaszolni. A múltból mindössze három épületet mentettek át: a kápolnán kívül az egykori István Szálló épületét és a kaszinót. A jelent és egyben a jövőt képviselő épületek nem eléggé meggyőzőek, látszik rajtuk, hogy egy félbehagyott beruházás részei, amelyek nehezen illeszkednek környezetükbe. Majd tíz évvel a politikai változás után a fürdő kihalt képet mutat, hiányzik belőle a gondtalan, szórakozni vágyó emberek látványa.

Sokkal nagyobb gond, hogy jelenleg súlyos ökológiai válságban szenved a természeti rezervátum. A gondok régebbi keletűek – Szűcs Lóránd szerint –, 1974-re vezethetők vissza, amikor kutat fúrtak a rontói állomás mellett, és ott egy erős vízérre bukkantak. Attól kezdve számottevően csökkent a Bugyogó-forrás hozama, esett a Pece szintje, de csökkent a hófoka is. És ami addig elképzelhetetlen lett volna, a nyolcvanas évektől megtörtént, hogy befagyott a tó vize, veszélybe hozva a tündérrózsákat.

Gondot jelent még a tó elhagyatottsága, senki nem óvja, védi, a környező lakók sok kárt tesznek benne. És bár többen, így az Erdélyi Kárpát Egyesület bihari osztálya, az Ecotop Alapítvány, a Körösvidéki Múzeum, a Nymphaea Természetrajzi Társaság, kampányszerűen a hadsereg is erőfeszítést tesz a tó kitisztítására és a ritka növényzet megmentésére, de ez sem elég. A védett övezet átfogó megmentési tervet és valódi védelmet igényelne. Amíg nem késő. Mert magát a fürdőt később is fel lehet majd újítani, kiépíteni, de ha az egyetlen természeti ritkasága, a Nymphaea lotus Var. thermalis, azaz a tündérrózsza kipusztul, azt már utólag nem pótolhatja semmi.

Jegyzet

¹⁾ Telepy Marcell, Hutyra G. Zoltán A szentmártoni tanya, rendház – kastély –, templom és község, valamint a Félix-fürdő története című művében, a Kápolnák című fejezetben, dr. Krausz Godefred, a városi főgimnázium igazgatója a kápolnáról ezt írja: „Ez a kis templom, mely a Szent László-fürdőtől észak-nyugati irányban 600 ölnyire, a meleg Pece bal partján, a Pecén létező első lisztes malom átellenében fekszik, s temetkezési hellyel van körülvéve, valószínűleg a Heöviz, vagy Hájói Apátságához tartozott. Amikor azonban 1662-ben Várad is török kézre került, a törökök itt a kápolna körül elterülő Hájó községet elpusztították. A lakosok feljebb az erdőben húzódtak meg. A kápolnát a törökök mecsették alakították át. A törökök kiűzése, 1692. után e kápolna a hájói templommá lett, s az maradt, mígnem jóságos kegyura, Szaniszló Ferenc városi püspök, fenn a dombon lévő község közepén a mai templomot fel nem építtette a hitközségnek, 1857-ben. Így a hájói hívek ekkor végleg elhagyták a kápolnát. Ekkor a püspök elrendelte a kápolna renoválását, de úgy, hogy az árpád-házi építési jellege teljes egészében megmaradjon. A portáléja felkőrvés, a szentélye gótikus. A renoválás után 1857. július 4-én volt az ünnepélyes megáldás. Most a kápolna a szentmártoni plébánosok felügyelete alá került.”

Lencsés plébános kezdte megtartani a kápolna búcsúját, a Sárlos Boldogasszony ünnepére (július 2.) következő vasárnapon. Különösen a várad-velencei híveknek lett kedvelt búcsújáró helye. Noha már betiltották a kápolna körüli temetőben a temetkezést, mégis úgy Hájóról, mint Rontóról sok család hozta ide a halottját régi jog alapján.

1933-ban egy pénzhamisító műhely lepleztek le itt. A mai napig az a legenda járja, hogy a műhelyt a kriptában rendezték be, s a küszöbön belépő hívek súlya hozta működésbe a prés szerkezetét. Így jogilag a hamisítók azzal védekeztek, hogy nem ők készítették a hamis pénzeket, hanem a hívek... A valóságban a hívek fedezték fel a műhelyt s jelentették a csendőrségnek.

1934 augusztusában az új hájói pap azon a címen, hogy a telekkönyv szerint e terület a hájói görög katolikus plébánia tulajdona, követelte a telket a kápolnával együtt. A Főhatóság úgy döntött, hogy a szentmártoni plébános adja át a kulcsokat a hájói plébánosnak, azzal a kikötéssel, hogy a szentmártoni plébánosok akadály nélkül megtarthassák a Sárlos Boldogasszony-búcsút. Amikor Hájó görögkeleti lett, a kápolna is azzá vált, s így a búcsú önmagától szűnt meg.

²⁾ **Karácsonyi János:** *Kavarodás Nagyvárad város történetében egy kisbetű miatt.* In: Nagyvárad, 1927. július 17.

Amikor Cséplő Péter a püspökfürdői két római kori sírkőről írt (Biharmegye és Nagyvárad. Szerk: Borovszky Samu, 1901. Bp. 449–450. p.) közölte a két sírkő feliratát is a fordítással együtt. E két sírkővel kapcsolatban Karácsonyi János kétségeit fejezte ki a nagyváradai napilapban. Hová lett a két sírkő? – tette fel a kérdést. Joggal, hisz 1871-től maga is élt Váradon, de híret sem hallotta a köveknek, nem látta azokat. De nem látta Cséplő Péter sem, aki jól ismerhette mindkét sírdőt. Még különbözőbbnek tartotta Karácsonyi, hogy Mayer Antal, a fürdő egykori orvosa sem tudott semmit, aki 1817–1837 között itt lakott, és 1861-ben a fürdőkről írt könyvet, de nem említette benne a sírkövet.

A tudós főpap, Karácsonyi János megvizsgálta Haliczky Antal személyét is, aki Cséplő állítása szerint a Tudományos Gyűjtemény 1824. évi II. kötetében írt a sírkövekről. (Helyesen: IV. kötet, 8. lap – Karácsonyi János helyreigazítása szerint) Haliczky Antal 1814-től a Nemzeti Múzeum régiségügyi őre volt, aki Budapesten kívül nem kutatott, ezért a Tudományos Gyűjtemény megírásakor egyéb írók műveire hagyatkozott. Esetünkben Lazius Farkas 16. századbéli osztrák történetíró és régiséggyűjtő könyvére. Lazius, amikor kezébe vette Magyaricei János nevű tudós feliratgyűjteményét – amelyben szerepelt a két római kori sírkő felirata – úgy okoskodott, hogy Magyarice Kőrös megyében, Varasdától délkeletre fekszik, így a feliratot a rómaiak által is használt varasd-toplicai fürdőhelyen találhatta, ezért a két sírkő leírása elé Lazius odajegyezte: in thermis Varasdinensibus, azaz a varasdi fürdő. Lazius hibáját Haliczky azzal tetézte – állapította meg Karácsonyi János –, hogy kihagyott egy betűt, és így lett: in thermis Varadinensibus, amit le is fordított: Nagyváradon a ferdőbe találtak két római emlékkövet...

Mivel Karácsony János, Lazius kiindulópontját eleve bizonytalannak találta, ezért utánanézett Magyaricei személyének is. Meglepő eredményre jutott. Magyaricei korán, huszonhat éves korában már gyulafehérvári kanonok. Ott is maradt haláláig, 1516-ig. Így élete nagy részét, mikor már tudományokkal is foglalkozott, ott töltötte. Mójában állt, hogy a környéket is megtekintse, így az egykori daciai romokat is, Sarmisegethuzaban. Itt elolvashatta és lejegyezhetette a régi feliratokat. Összegyűjtötte azokat egy kis könyvben, amely másolatok útján sokfelé elterjedt. Ezek feltételezések, mondhatnánk, de Karácsonyi János bizonyítékot is szolgáltatott a már említett újságcikkében: „Ezeket tudván nagy meglepetés lehet a többi nagyváradiakra nézve, de réám nem volt meglepetés az a tudományos megállapítás, hogy Valéria és Longinus annyit emlegetett sírkövei feliratukkal együtt mai napig megvannak, csak hogy nem Nagyváradon, hanem messze innen Hunyad megyében, Hátszegtől nyugatra az egykori Sarmisegethuza közelében fekvő Demsus község templomában. Ott találta azokat 1787-ben egy Hohenhauser nevű osztrák tudós, ott látta és újra leírta azokat 1870 táján Mommsen Tivadar, a világhírű tudós, a római birodalom történetének legnagyobb bűvára. Ő azt is megállapította, hogy Valéria sírköve a demsusi templom második oszlopában, Longinus sírköve pedig ugyane templom negyedik oszlopában van befalazva. Ezen egykoron a Sarmisegethuzába vezető út mellett álló sírköveket – mint annyifelé másutt is – felhasználták az egykori templom építésénél a XIII. században, felhasználták azokat az oszlopok erősítésére, de ezzel meg is mentették azokat a teljes megsemmisüléstől.”

Mindezek a bizonyítékok félreérthetetlenül megcáfolják Cséplő Péter állítását, miszerint a Püspökfürdőben valaha is ott lettek volna a római kori feliratos sírkövek. És bár más kiadványokban is olvashattunk róla, a tudományos igénnyel megírt szakirodalomban nem történt utalás a kövekre.

Még egy adalék a témához. Miután elolvastam Karácsonyi János újságcikkét, levélben érdeklődtem a demsusi ortodox paptól a templomban levő kövek felől. Nos, postafordultával a lelkész megerősítette, hogy a két sírkő valóban a templomban található. Közölte a latin feliratokat is, amelyek néhány jelentéktelen betűváltozattal eltekintve azonosak a Cséplő Péter által közöltekkel. Ezek után bizonyossággal cáfolható, hogy a Püspökfürdőben lettek volna római kori sírkövek.

Felhasznált irodalom

- Aba Sándor: *Erdélyi fürdőkalauz, Gyógyfürdők, üdülöhelyek és gyógyforrások ismertetése*. Nagyvárad, 1914.
- Aba Sándor: *Erdélyi utikalauz*. Nagyvárad, 1941.
- Ady Endre: *Lótusz*. In: *Versek*, Kritikon, Bukarest, 1979.
- Arhivele Statului Oradea (ASO) – *Domeniul Episcopesc Român Unit Beiuș*. Dosar I. pag. 184–186.
- Arhivele Statului Oradea (ASO) – *Fond Episcopia Romano-Catolică, Oradea*. Dosar 3799. fila 1–11.
- Béczy T. – Marossy A. – Jurcsák T. : *Băile 1 Mai*. In: *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*. Oradea, 1974.
- Bél Mátyás: *Bihar megye leírása*. In: *A Bihari Múzeum emlékkönyvének különlenyomata*. Berettyóújfalu, 1980.
- Biharmegye és Nagyvárad*. Szerk: Borovszky Samu. Apolló Budapest, 1901.
- Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. II. kötet. Budapest, 1883.
- Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. III. kötet. Budapest, 1884.
- Bunyitay Vince – Málnási Ödön: *A váradi püspökség a száműzetés s az újraelépítés korában (1566–1780)*. Debrecen, 1935.
- Călușer, T. – Sfârlea, T.: *Istoricul Băilor termale 1 Mai de lângă Oradea*. In: *Crisia X*. 1980.
- Chidioșan, Nicolae: *Băile 1 Mai*. In: *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*. Oradea, 1974.
- Cséplő Péter: *Bihar vármegye és Nagyvárad őskora*. In: *Biharvármegye és Nagyvárad*. Szerk: Borovszky Samu. Apolló Budapest, 1901.
- Dejeu, Petre: *Instituțiunile culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*. Oradea, 1937.
- Edelmann Menyhért: *Közegészségügy*. In: *Biharmegye és Nagyvárad*. Szerk: Borovszky Samu. Apolló Budapest, 1901.
- Fehér Dezső: *Baia Felix – Félix fürdő*. In: *Bihor – Biharmegye, Oradea – Nagyvárad Kultúrtörténete, öregdiákjainak emlékkönyve*. Nagyvárad, 1933–1937.

- Florescu, Gh. – Deac, I. – Alexandrescu, I.: *Oradea, Băile Felix și 1 Mai*. Editura Meridiane, București, 1966.
- Hatvani, Stephanus: *Thermae Varadiensis*. Viena, 1777.
- Hiltebrandt, C.I. : *Dreifache Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen der Ukraine und Constantinopol 1656–1658*. In: Boldog Váradi. Szerk: Bálint István János. Héttorony Kiadó, Budapest, 1992.
- Hoványi Ferenc: *Szent László fürdő*. Nagyvárad, 1885.
- Hügel Ottó: *Nagyvárad és környéke*. Nagyvárad, 1872.
- Ionescu, Mircea: *Băile Episcopiei Oradea*. 1934.
- Karácsonyi János: *Kavarodás Nagyvárad város történetében egy kisbetű miatt*. In: Nagyvárad, 1927. július 17.
- Keresztúri József: *Compendiaria descriptio Episcopatus M-Varadiensis*. I–II. kötet
- Kernáts János: *A Sz. László Püspök gyógyfürdő leírása*. Nagyvárad, 1904.
- Korbély József: *Biharvármegye geológiai viszonyai*. In: Bihar megye és Nagyvárad. szerk: Borovszky Samu. Apolló, Budapest, 1901.
- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből*. Nagyvárad, 1904.
- Magyar fürdők*. Szerkesztette Takács László. Nagyvárad, 1888. Rosenbaum V. Vilmos kiadása.
- Magyary Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. III– IV. kötet. Budapest, 1931.
- Mayer Antal: *A nagyváradai hévizek története, természetrajzi, természet vegy és gyógytani tekintetben*. Nagyvárad, 1861.
- Munteanu, Laviniu – Berindei, Ignatie – Grigore, Ludovic: *Băile Felix, Băile 1 Mai*. Editura Turism. București, 1979.
- Munteanu, Laviniu – Jurca, Sever – Grigore, Ludovic: *Băile Felix, Băile 1 Mai*. Editura Turism. București, 1987.
- Nagy Sándor, K: *Bihar-ország*. I. kötet. 1884.
- Nagyvárad természetrajza*. Szerkesztette Bunyitay Vince. Budapest, 1890.
- Némethy Ferenc – Bíró János: *Nagyvárad útmutató*. Nagyvárad, 1901.
- Pannonius, Janus: *Búcsú Váradtól*. In: Boldog Váradi. Szerk. Bálint István János. Héttorony. Budapest, 1992.
- Péter I. Zoltán: *A demsusi sírkövek nyomában*. In: Partium. Nagyvárad, 1995. október.
- Péter I. Zoltán: *Félixfürdő* (Helytörténet) Szerk: Dukrét Géza. PBMEB Nagyvárad, 1998. (Partiumi füzetek)

- Péter I. Zoltán: *Hogy látva lássanak...* Ady Endre Nagyváradon. Széphalom Kiadó, Budapest, 1993.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. In: Bihari Napló, 1992. aug. 2.; 1994. febr. 26.; 1997. március 8.
- Péter I. Zoltán: *Püspökfürdő rövid története*. In: Partium. Nagyvárad, 1997. február.
- Suciu, D.: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. București, 1973.
- Szabó Arnold: *Monografia Băilor Felix și 1 Mai*. (Material de simpozion), 1989.
- Szalárdi János *Síralmas magyar krónikája*. Budapest, 1853.
- Szamosközi István: *Erdély története*. Budapest, 1977.
- Szűcs László – Péter I. Zoltán: *Lótusz – virág, lótusz-virág*. In: Bihari Napló, 1996. április 12.
- Szűcs Lóránd: *Termálvíz és gyógyturizmus*. Budapest, 1991.
- Tripon, Aurel: *Monografia almanah al Crișanei – județul Bihor*, 1936.
- Venczel Márton: *Püspökfürdő és környezetének élővilága*. In: Partium, Nagyvárad, 1997. február.
- Venczel Márton: *Somlyóhegyi barangolás*. In: Partium, Nagyvárad, 1994. április.
- Vende Aladár: *Biharvármegye községei*. In: Biharmegye és Nagyvárad. Szerk: Borovszky Samu. Apolló, Budapest, 1901.

Tartalom

PÜSPÖKFÜRDŐ TERMÉSZETI VISZONYAI

Földrajzi fekvése 3

Vizei 4

Geológiai felépítése 4

A fürdő élővilága 8

Növényzete 8

Állatvilága 12

TÖRTÉNELMI VISSZAPILLANTÁS 15

Századfordulói kép 29

A fürdő legutóbbi száz éve 37

Epilógus 42

Jegyzet 43

Felhasznált irodalom 45



Készült

a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában

Felelős vezető: Fórizs Attila igazgató

A Partiumi Füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félixfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. Gyűjteményes kötet: **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők**
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**

